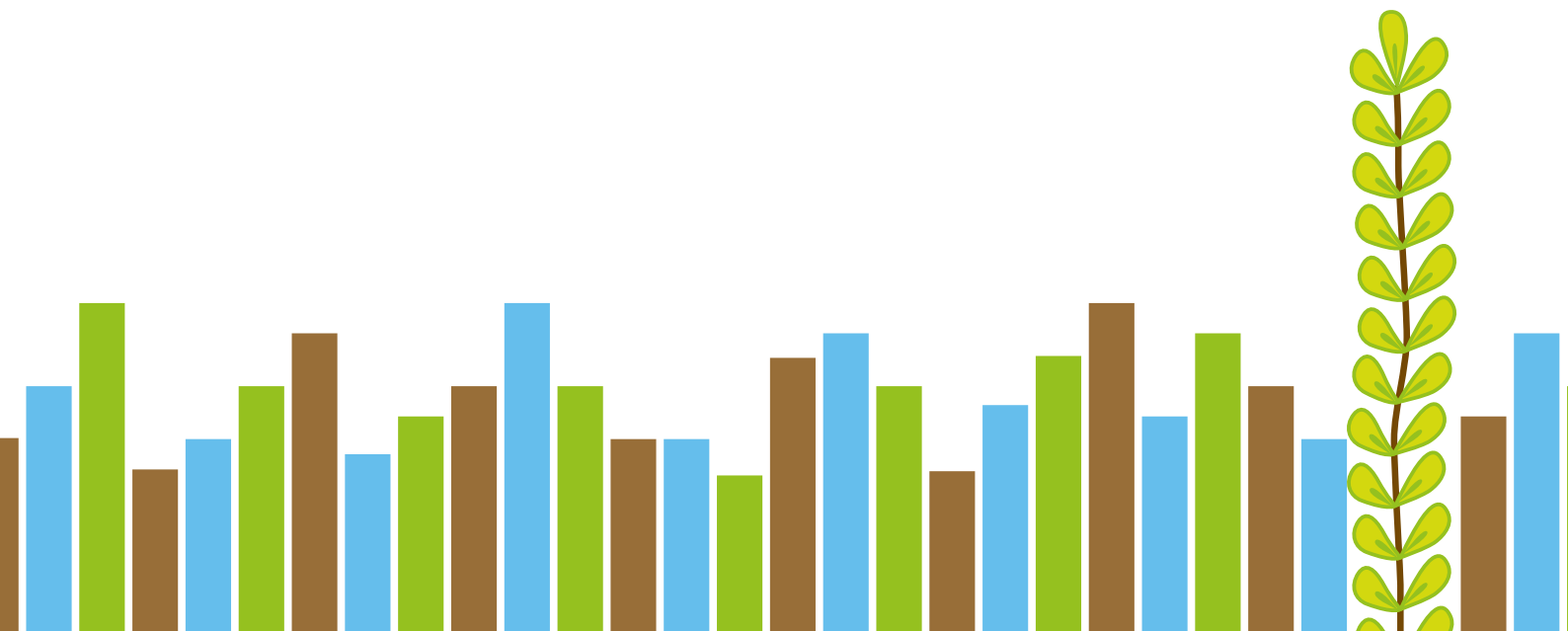

Ersättning för ekologisk produktion i landsbygdsprogrammet

Effekter på miljö, klimat och landsbygdsutveckling

Lina Bjerke, Jordbruksverket
Sara Johansson, Jordbruksverket
Sara Grigoryan, Jordbruksverket
Susanne Lindh, Jordbruksverket

Varför görs denna utvärdering?

Denna rapport är en del av utvärderingen av landsbygdsprogrammet 2014–2020. Syftet med utvärderingen är att bidra med kunskap om hur ersättningen för ekologisk produktion påverkar dels landsbygdsutveckling, dels miljön och klimatet. Utvärderingen bygger främst på litteraturstudier, och vad gäller frågorna om landsbygdsutveckling även på en enkät samt tidigare utvärderingar.

Rapportens kvalitet och resultat har granskats av externa forskare. Granskarna noterar att enkäten ger intressanta resultat men att dessa hade kunnat följas upp mer. Som rapportförfattarna påpekar motiverar resultaten fördjupade studier. I utvärderingen avgränsas ersättningens effekter på landsbygdsutveckling till frågor som gäller företagande, jordbrukets diversifiering och konkurrenskraft samt innovation. Bland annat utifrån resultatet av enkäten ser granskarna detta som en väl snäv avgränsning och föreslår att landsbygdsutveckling i fördjupade studier bör vidgas till frågor som även omfattar social hållbarhet, lärande och samverkan mellan lantbrukare.

Granskarna kommenterar också att de flesta effekter och skillnader i enkäten mellan ekologiska lantbrukare och konventionella lantbrukare är små och att rapporten inte ger information om säkerheten i skattningarna som gjorts.

Granskarna menar också att litteraturen som används i utvärderingen kunde ha kompletterats med nyare forskning, både vad gäller landsbygdsutveckling och miljö. Slutsatserna som dras inom dessa områden är emellertid rimliga och i enlighet med rådande kunskapsläge.

En svårighet som granskarna påpekar är att den indelning på kommunnivå som används inte är ideal för att studera förutsättningarna på den svenska landsbygden. Det gäller särskilt kommuner som gränsar till grannländerna.

Granskarna påpekar också att drygt 75 procent av alla jordbrukare i Sverige också äger skogsmark. I analysen av sidoverksamheter saknas denna aspekt. I enkäten har man inte heller ställt frågor om andra inkomster till gården och dess hushåll. Det innebär att förståelsen blir ofullständig av hur ekonomin (beroendet av och möjligheter till andra inkomster) påverkar möjligheterna att ställa om till ekologisk produktion. Dessa frågor behöver kommande studier ta på större allvar.

Jordbruksverket är förvaltande myndighet för de svenska EU-programmen landsbygdsprogrammet, havs- och fiskeriprogrammet samt regional- och socialfondsprogrammet för lokalt ledd utveckling. Vi som ansvarar för att programmen utvärderades utgör utvärderingssekretariatet vid Jordbruksverket. Det innebär att vi beställer och genomför utvärderingarna. Utvärderingarna genomförs av oberoende aktörer som inte är inblandade i programgenomförandet. Ibland är det interna utredare från Jordbruksverket och ibland är det externa genomförare, exempelvis forskare eller konsulter. Vi tar hjälp av forskare för att kvalitetsgranska rapporterna innan de publiceras. Programmen utvärderas dels var för sig, dels tillsammans. Utvärderingarna görs i relation till program mål och de övergripande EU 2020-målen. Sedan publiceras de i en särskild rapportserie. Rapportförfattarna är ansvariga för slutsatserna. Slutsatserna i rapporten utgör alltså inte Jordbruksverkets officiella ståndpunkt.

/Utvärderingssekretariatet vid Jordbruksverket

Utvärderare

Lina Bjerke är doktor i nationalekonomi. Hon arbetade på Jordbruksverket fram till 2020 och utredde främst frågor som rör regional tillväxt, innovation och entreprenörskap. Hon har ansvarat för delarna om landsbygdsutveckling i utvärderingen.

Sara Johansson är doktor i nationalekonomi. Hon arbetade på Jordbruksverket som utredare med uppföljning och utvärdering av livsmedelsstrategin och landsbygdsprogrammet. Hon har deltagit i att skriva delarna om landsbygdsutveckling.

Sara Grigoryan är doktor i agroekologi och arbetar på Jordbruksverket som utredare med miljö-, klimat- och jordbruksfrågor. Hon har samordnat utvärderingen och ansvarat för delarna om miljö och klimat.

Susanne Lindh är fil.lic. i zoosystematik och arbetar på Jordbruksverket med miljö- och jordbruksfrågor. Hon har deltagit i att skriva delarna om miljö och klimat.

Sammanfattning

Sverige har som mål att öka den ekologiska produktionen. För att få lantbrukare att välja att bedriva ekologiska lantbruk finns ersättning som de kan söka i landsbygdsprogrammet. Den här utvärderingen ger grundläggande kunskap om hur ersättningen för ekologisk produktion i landsbygdsprogrammet 2014–2020 påverkar två områden: landsbygdsutveckling samt miljö och klimat.

Ersättningens effekter på landsbygdsutveckling undersöks bland annat utifrån aspekter som konkurrenskraft, lönsamhet, förädlingskedjor och diversifiering. Inom området miljö fokuserar utvärderingen på effekter på biologisk mångfald, hantering av gödsel och användning av växtskyddsmedel.

Ekologisk produktion kan stärka lönsamheten och konkurrenskraften

Utvärderingen tyder på att ekologisk produktion har koppling till flera aspekter som kan påverka lantbruks lönsamhet och konkurrenskraft positivt. Till att börja med verkar ekologiska lantbrukare vara något mer benägna att sälja sina produkter på den lokala marknaden eller i samverkan med ett lokalt förädlingsföretag. Det påverkar den lokala ekonomin positivt, exempelvis på så sätt att nya arbetstillfällen skapas och samverkan ökar lokalt. För det andra visar utvärderingen att lantbrukare med ekologisk produktion är mer benägna att diversifiera sina företag, det vill säga ha någon typ av sidoverksamhet. En större andel av de ekologiska lantbrukarna än av de konventionella bedriver sidoverksamheter inom besöksnäringen. En tredje aspekt som påverkar konkurrenskraften är att lantbrukare med ekologisk produktion enligt utvärderingen är något mer benägna att vara innovativa. Det innebär att de till exempel introducerar nya produkter i större utsträckning och för större marknader.

Ekologisk produktion förbättrar miljön på flera sätt

Utvärderingen visar att både lantbrukare som bedriver ekologisk produktion och de som inte gör det tycker att miljöfrågor är viktiga. De med ekologisk produktion tycker att det är särskilt viktigt att bidra till att bevara biologisk mångfald och minska användningen av växtskyddsmedel. Utvärderingen tyder på att ekologisk produktion behöver öka mer i slättbygderna för att användningen av växtskyddsmedel ska minska. Då ökar också den biologiska mångfalden. Den ekologiska produktionen bedöms också minska växtnäringsförluster, men skillnaderna jämfört med konventionell produktion är små.

Den ekologiska produktionens klimatpåverkan är svår att bestämma

Det är svårt att bedöma hur ekologisk produktion påverkar klimatet. Om man ser till hur mycket mark produktionen kräver kan man säga att den påverkar klimatet negativt – ekologiska lantbruk förbrukar nämligen mer bränsle och ger en mindre produktion än konventionella. Men om man i stället tar hänsyn till att ekologisk produktion använder mindre mineralgödsel kan effekten ses som positiv.

Summary

Sweden has an aim to increase organic production. In order to encourage farmers to engage in organic production, the Rural Development Programme offers compensatory payments for organic production to farmers. This report gives basic knowledge about the impacts of these payments on rural development and on environment and climate.

The impacts of the payments are examined in relation to competitiveness, profitability, value chains and diversification. Within the environmental field, the report focuses on the impacts on biodiversity and the use of fertilizers and pesticides.

Organic production may strengthen profitability and competitiveness

The report indicates that organic production is linked to several aspects that may have a positive impact on farmers' profitability and competitiveness. Firstly, organic farmers are more likely to sell their products on local markets or in co-operation with local processing companies.

This has an effect on the local economy, for example by creating new jobs and increasing local co-operation. Secondly, the report shows that organic farmers are more inclined to diversify their businesses, i.e. to have some kind of side business. A larger share of organic farmers have side businesses compared to conventional farmers. Thirdly, organic farmers seem to be more innovative according to the survey in the report, for example by being more likely to introduce new products. This may in turn have an effect on competitiveness.

Organic production improves the environment in several ways

The report shows that environmental issues are considered important both by farmers who engage in organic production as well as by farmers whose production is not organic. Organic farmers particularly emphasize the importance of contributing to preserving biodiversity and reducing the use of pesticides. The report indicates that organic production needs to increase in the plains of southern Sweden in order to reduce the use of pesticides. This would also increase biodiversity. Organic production is also thought to reduce plant nutrient losses, but the differences compared to conventional production are small.

The impact of the organic production on the climate is difficult to determine

It is difficult to assess how organic production affects the climate. When taking into account the amount of land that organic production requires, one could argue that it has a negative impact on the climate as organic farms consume more fuel and gives a smaller production than conventional farms. However, if taking into account the fact that organic production uses less mineral fertilizer, the impact on the climate can be seen as positive.

Innehåll

Varför görs denna utvärdering?	3
1 Inledning	9
1.1 Bakgrund	9
1.2 Syfte och relevans	11
1.3 Utvärderingsfrågor	11
1.4 Fokus och avgränsningar	12
1.5 Rapportens disposition	13
2 Metod och definitioner	14
2.1 Enkätundersökning	14
2.2 Vad är stad, och vad är landsbygd?	16
3 Analys av enkäter	18
3.1 Landsbygdsutveckling	18
3.2 Miljö och klimat	28
4 Landsbygdsutveckling	31
4.1 Befolkningsutveckling och sysselsättning på landsbygden	31
4.2 Ekologisk produktion och landsbygdernas utveckling	34
4.3 Fördelning av ersättningen för ekologisk produktion	38
5 Miljö och klimat	41
5.1 Mål med koppling till ekologisk produktion	41
5.2 Den ekologiska produktionens påverkan på miljö och klimat	42
6 Diskussion	47
6.1 Landsbygdsutveckling	47
6.2 Miljö och klimat	49
7 Slutsatser	51
7.1 Kortare förädlingskedjor inom ekologisk produktion har positiva effekter på livsmedelssektorn	51
7.2 Lantbrukare med ekologisk produktion diversifierar sin verksamhet i större utsträckning	51
7.3 Ekologisk produktion verkar bidra till starkare interaktion mellan jordbruk och andra sektorer	52
7.4 Konkurrenskraften verkar påverkas positivt av ekologisk produktion	52
7.5 Ekologisk produktion gynnar biologisk mångfald och minskar växtnäringsförluster och växthusutsläpp	52

8	Rekommendationer _____	54
8.1	Undersök konkurrenskraftens betydelse för ekologisk produktion närmare	54
8.2	Studera mönster för samverkan ytterligare	54
8.3	Sätt tydliga mål för hur ersättningar ska påverka landsbygdsutveckling	54
8.4	Satsa mer på slättbygden för att öka biologisk mångfald.....	55
8.5	Studera spridning av ekologiskt jordbruk och miljövänligare drivmedel.....	55
	Referenser _____	56
	Bilaga 1: Enkätfrågor _____	58
	Bilaga 2: Fördjupad beskrivning av svar i enkäten _____	62
	Publicerade utvärderingsrapporter _____	65

1 Inledning

Landsbygdsprogrammet innehåller stöd och ersättningar som är till för att utveckla lantbruk och landsbygder.¹ För att uppfylla detta syfte finns särskilda mål som stöden och ersättningarna ska bidra till att uppnå. Målen i landsbygdsprogrammet 2014–2020 hör alla till en eller flera så kallade prioriteringar² med olika fokus. Framför allt handlar prioriteringarna om att minska miljö- och klimatpåverkan, öka konkurrenskraften inom jordbruk och främja innovation.

En av prioriteringarna (prioritering 4) har som mål att återställa, bevara och förbättra ekosystem som är relaterade till jord- och skogsbruket. Prioriteringen är indelad i tre delar, så kallade fokusområden:

- 4a) Återställa, bevara och förbättra den biologiska mångfalden
- 4b) Förbättra vattenförvaltningen och hanteringen av gödsel- och växtskyddsmedel
- 4c) Förebygga markerosion och förbättra markskötseln.

För att uppfylla målen inom prioritering 4 finns två typer av ersättning för ekologisk produktion: ersättning för ekologisk produktion och ersättning för omställning till ekologisk produktion. Den här utvärderingen omfattar den första av de två typerna av ersättning.

1.1 Bakgrund

Sverige har som mål att 30 procent av jordbruksmarken ska utgöras av certifierad ekologisk jordbruksmark och att 60 procent av den offentliga livsmedelskonsumtionen ska utgöras av certifierade ekologiska produkter år 2030. Ett styrmedel för att öka den ekologiska produktionen är ersättningarna för ekologisk produktion i landsbygdsprogrammet. I det här avsnittet beskriver vi ersättningarna och redogör för slutsatser i tidigare utvärderingar om ersättningarna.

1.1.1 Ersättningar för ekologisk produktion i landsbygdsprogrammet

I landsbygdsprogrammet 2014–2020 finns möjlighet att söka ersättningar för ekologisk produktion och omställning till ekologisk produktion. Landsbygdsprogrammets ersättning för ekologisk produktion syftar till att få fler att gå över till ekologisk produktion för att få till stånd positiva effekter på miljö, klimat och landsbygdsutveckling.

---

1 Stöden och ersättningarna i landsbygdsprogrammet finansieras gemensamt av Sverige och EU. Det innebär att budgeten består av EU-stöd, svenskt stöd och övrigt offentligt stöd, till exempel från kommuner, länsstyrelser eller andra myndigheter.

2 Sammanlagt består landsbygdsprogrammet 2014–2020 av 6 prioriteringar och 15 fokusområden.

Främst förväntas ersättningen bidra till positiva effekter på biologisk mångfald och markkvalitet men även på vattenkvalitet och klimat. Den ekologiska produktionens positiva effekter på den biologiska mångfalden skapas i huvudsak genom varierad växtföljd och användning av organiska gödselmedel och genom att kemiska växtskyddsmedel inte används. Detta sätt att odla har även positiva effekter för markens långsiktiga produktionsförmåga. Inom ekologisk produktion anpassar man även antalet djur (djurtätheten) till gårdens foderproduktionsförmåga. Det ger lantbrukarens skäl att hushålla med den växtnäingsresurs som finns i stallgödsel, något som också har en positiv inverkan på miljön.

För att kunna få ersättning för ekologisk produktion genom landsbygdsprogrammet ska produktionen vara certifierad enligt EU:s regelverk. Det innebär att villkoren för att få ersättning är att produktionen ska vara godkänd som ekologisk av ett ackrediterat certifieringsföretag. Är villkoren uppfyllda kan lantbrukaren söka ett så kallat åtagande, vilket betyder att han eller hon åtar sig att sköta sin mark eller sina djur enligt villkoren i fem år. Om man har haft ett åtagande för omställning till ekologisk produktion och direkt ska gå över till ett åtagande för ekologisk produktion räcker det att produktionen blir certifierad.

Ersättningen ges utifrån vilken jordbruksmark som brukas och vilka djurslag som föds upp enligt EU:s regler för ekologisk produktion. Ett jordbruksskifte³ med växtodling måste vara minst 0,1 hektar för att ge rätt till ersättning, och ersättningen kan bara sökas för åkermark. Djurproduktion ska ha koppling till ekologiskt brukad jordbruksmark. För att få ersättning för ekologisk produktion för djurhållning måste både djurhållningen och växtodlingen med andra ord vara certifierade. Utöver EU:s regelverk finns även svenska förordningar och föreskrifter. Ersättningen är beräknad så att den ska täcka de merkostnader som ekologisk produktion medför jämfört med konventionell produktion.

1.1.2 Tidigare utvärderingar och utredningar

Det finns ett antal utredningar som undersökt den ekologiska produktionens miljöpåverkan. I slututvärderingen av landsbygdsprogrammet 2007–2013 (Smith m.fl., 2016) utvärderades ersättningarna till certifierad ekologisk produktion samt kretsloppsriktad produktion utifrån målsättningen ”hållbart nyttjande av jordbruksmarken”. Det innebär att man undersökte förväntade effekter på främst biologisk mångfald, spridning av växtskyddsmedel, växtnäingsläckage och djurens välfärd. I utvärderingen fokuserade man (på grund av utvärderingens begränsade budget) på att utvärdera biologisk mångfald och växtnäingsläckage.

I slututvärderingen konstaterades att ekologisk odling har en generell positiv effekt när det gäller att öka den biologiska mångfalden men att det är svårt att kvantifiera denna positiva effekt. När man statistiskt modellerar läckaget av

---

³ Ett sammanhängande markområde där en enda lantbrukare odlar en enda gröda.

kväve och fosfor tenderar det att minska per ytenhet men inte per producerad enhet. Det är svårt även i den här undersökningen att kvantifiera dessa effekter.

Det finns betydligt färre studier som undersöker kopplingen mellan ekologisk produktion och landsbygdernas utveckling. Ett återkommande resultat inom den vetenskapliga litteraturen om regional tillväxt är att ett rikt och varierat odlingslandskap bidrar till befolkningstillväxt utanför större tätorter, vilket är positivt. Forskningen om bredare samhällsekonomiska och sociala effekter av jordbruk som drivs ekologiskt är dock mycket begränsad (Morris m.fl., 2001).

1.2 Syfte och relevans

Jordbruksverket har i uppgift att utvärdera effekterna av landsbygdsprogrammets stöd ersättningar⁴. Den här utvärderingen undersöker effekterna av ersättning för ekologisk produktion. Syftet med utvärderingen är att bidra med kunskap om hur ersättningen för ekologisk produktion påverkar dels landsbygdsutveckling, dels miljön och klimatet. Utvärderingen omfattar inte ersättning för omställning till ekologisk produktion.

Det finns ett krav på att ersättningarna för ekologisk produktion ska utvärderas, men utöver de ganska generellt formulerade utvärderingsfrågorna (se [avsnitt 1.3](#)) specificeras inte exakt hur utvärderingen ska se ut. Vi har i utvärderingen valt att fokusera på effekten av ersättningarna och hur de eventuellt kan förändras för att bli effektivare i att nå de prioriterade målen inom landsbygdsprogrammet.

1.3 Utvärderingsfrågor

Utvärderingen består av två huvudsakliga delar. Den första undersöker vilken påverkan ersättningen för ekologisk produktion har på landsbygdsutveckling. Den andra delen undersöker ersättningens påverkan på miljö och klimat. Till varje del hör en uppsättning utvärderingsfrågor som vi besvarar i [avsnitt 7](#).

1. Landsbygdsutveckling

- Är ersättning för ekologisk produktion kopplad till kortare förädlingskedjor inom livsmedelssektorn?
- Är ersättning för ekologisk produktion kopplad till mer diversifierade jordbruksföretag?
- Leder ersättning för ekologisk produktion till en starkare interaktion mellan jordbruk och andra sektorer i den lokala ekonomin?

---

⁴ Resultatet av olika stöd och ersättningar inom landsbygdsprogrammet rapporterar Jordbruksverket årligen till EU-kommissionen.

- Hur påverkar ersättning för ekologisk produktion jordbrukets konkurrenskraft och lönsamhet?

2. Miljö och klimat

- Vilka slutsatser kan dras gällande ersättningens påverkan på biologisk mångfald, hantering av gödsel och växtskyddsmedel, samt klimat?

För att kunna svara på utvärderingsfrågorna har vi även kartlagt ersättningen för ekologisk produktion. Vi har undersökt bland annat följande aspekter:

- Har den ekologiska produktionens andel och den ekologiska arealens andel ökat eller minskat över tid?
- Hur ser den geografiska fördelningen av beviljade ersättningar för ekologisk produktion ut?

1.4 Fokus och avgränsningar

Ersättningen för ekologisk produktion inom landsbygdsprogrammet förväntas ha positiva effekter på miljö och klimat såväl som på landsbygdsutveckling. Båda områdena utreds därför i den här utvärderingen. Ersättningen finns i två varianter: ersättning för ekologisk produktion och ersättning för omställning till ekologisk produktion. Utvärderingen omfattar inte ersättningen för omställning till ekologisk produktion. En annan avgränsning är att utvärderingen inte omfattar delar av ekologisk djurhållning utan enbart ekologisk växtodling.

Utvärderingen genomförs främst som en litteraturgenomgång av existerande kunskap om ekologisk produktion inom områdena miljö och klimat samt landsbygdsutveckling. I utvärderingen ingår data från beviljade ansökningar om ersättning för ekologisk produktion 2007–2017. Kunskapen om landsbygdsutvecklingens relation till ekologisk produktion (och därmed ersättningen för ekologisk produktion) är förhållandevis begränsad. Utvärderingen tar därmed sin utgångspunkt i de få utredningar som har gjorts. Därtill utgår utvärderingen från en enkätundersökning som genomfördes av Jordbruksverket under hösten 2018.

Inom området ekologisk produktion finns även ytterligare delområden som framhållits som intressanta i utvärderingssammanhang, till exempel marknadsutvecklingen för ekologiska produkter. Dessa aspekter av ekologisk produktion hanteras av Jordbruksverkets pågående regeringsuppdrag inom livsmedelsstrategin och ingår alltså inte i den här utvärderingen. Inte heller hanterar utvärderingen den generella avvägningen mellan livsmedelsförsörjning och ekologisk produktion.

En av de mer övergripande utmaningarna med denna typ av utvärdering är att det finns många olika miljöaspekter att beakta och att det ibland uppstår målkonflikter. Det innebär att en åtgärd eller en produktionsform som är positiv ur en miljöaspekt inte alltid är lika positiv (eller till och med negativ) ur en annan aspekt.

1.5 Rapportens disposition

I [avsnitt 2](#) redogör vi för vilka metoder vi använt för att besvara utvärderingsfrågorna. Vi beskriver också vilka definitioner av stad och landsbygd som vi har valt att utgå från i utvärderingen. I [avsnitt 3](#) presenterar vi en analys av den enkät som genomfördes inom ramen för utvärderingen. [Avsnitt 4](#) ger en övergripande bild av landsbygdsutveckling och beskriver relationen mellan ekologisk produktion och landsbygdsutveckling, med stöd i relevant litteratur. I [avsnitt 5](#) beskriver vi först nationella och globala mål som har koppling till ekologisk produktion, för att därefter redogöra för den ekologiska produktionens effekter på miljö och klimat ur flera miljöaspekter. Genomgången bygger på relevant litteratur. I [avsnitt 6](#) för vi en sammanfattande diskussion om rapportens resultat, och i [avsnitt 7](#) presenterar vi våra slutsatser. I den avslutande delen ([avsnitt 8](#)) presenterar vi rekommendationer för en mer effektiv måluppfyllelse av åtgärderna inom programmet, både ur ett miljö- och klimatperspektiv och ur perspektivet landsbygdsutveckling.

2 Metod och definitioner

Utvärderingen har undersökt två huvudsakliga områden. Det första är relationen mellan ersättning för ekologisk produktion och landsbygdsutveckling. Det andra är ersättningens påverkan på miljö och klimat. Till båda områdena hör utvärderingsfrågor (se [avsnitt 1.3](#)).

För att kunna besvara utvärderingsfrågorna har vi använt flera metoder. Både frågorna som gäller landsbygdsutveckling och frågorna som gäller miljö och klimat har undersökts genom en litteraturgenomgång, en sammanställning av data från stöddatabaser och en enkätundersökning som genomförts inom ramen för utvärderingen.

Men metoderna för att undersöka de två områdena i utvärderingen skiljer sig också delvis åt. Det beror främst på att det inte finns samma tillgång på tidigare forskning och övergripande statistik inom båda områdena. Analysen av området landsbygdsutveckling går initialt igenom den litteratur som, enligt vår vetenskap, finns att tillgå. Därefter görs en deskriptiv genomgång av de data som samlades in av Jordbruksverket under 2018. Analysen av det andra området, som ser till perspektivet miljö och klimat, är främst en sammanställning av enkätdata och analys av den litteratur som i dag finns att tillgå.

Utvärderingens övergripande frågor ställer vissa krav på kunskap om orsaks-samband. Detta kallas också för *kausalitet* och innebär att det finns någon form av relation mellan olika empiriska händelser. Om det finns kausalitet mellan två händelser kallas den ena för *orsak* och den andra för *verkan*. Det är viktigt att förstå att statistiska samband helt kan sakna orsakssamband och att det ibland kan bero på en tredje händelse. I den här utvärderingen har vi inte möjlighet att övergripande empiriskt visa på riktningen av eventuell kausalitet, och det kan anses vara en begränsning. Däremot kan vi med hjälp av tidigare litteratur finna stöd för att analysera de deskriptiva resultat som exempelvis enkäten ger oss. Men det betyder att tolkningarna av orsak och verkan bör göras med försiktighet.

2.1 Enkätundersökning

Under 2018 genomfördes en enkätundersökning på uppdrag av Jordbruksverket som riktade sig till olika typer av jordbruksföretag. Undersökningens primära fokus var att se om det finns skillnader mellan de jordbruk som bedriver ekologisk produktion och de som inte gör det. Ambitionen var att få svar som kan ge en mer generell bild av företagens drivkrafter och utmaningar kopplade till ekologisk produktion. Frågorna i enkäten rör primärt företagens entreprenörskap och utveckling, men vissa frågor berör även miljö och klimat. Enkätens frågor finns i [bilaga 1](#).

Enkätundersökningen genomfördes genom telefonintervjuer med respondenter inom fem olika produktionsgrenar där urvalet stratifierades med avseende på ekologiska och konventionella lantbruk. Man tog också hänsyn till huruvida lantbruket låg i en stadskommun eller landsbygdskommun. Följande produktionsinriktningar ingick i undersökningen:

1. gris
2. fjäderfä
3. får/getter
4. nöt
5. växtodling.

Av totalt 1 001 svar kom 475 svar från ekologiska lantbrukare och 526 svar från en kontrollgrupp med konventionella (icke-ekologiska) lantbrukare. I [tabell 1](#) presenterar vi svarsfrekvensen och orsaker till bortfall i enkätundersökningen hos gruppen lantbrukare som bedriver ekologisk produktion. Lantbrukarna är indelade i produktionsinriktningar. I [tabell 2](#) visas motsvarande information för lantbrukare som bedriver konventionell produktion.

Tabell 1. Svarsfrekvens och orsak till bortfall i enkätundersökningen för lantbrukare som bedriver ekologisk produktion.

Svarsfrekvenser och bortfall	Total	Gris	Fjäderfä	Får/ Getter	Nöt	Växtodling
Urval	764	40	84	110	130	400
Kompleta intervjuer	475	29	59	60	81	246
Ingen kontakt under fältinsamlingen	176	5	7	37	20	107
Avböjt deltagande	84	4	13	10	24	33
Felaktiga telefonnummer	21	2	3	2	5	9
Utanför målgruppen	8	0	2	1	0	5
Svarsfrekvens	65 %	76 %	75 %	56 %	65 %	64 %

Tabell 2. Svarsfrekvens och orsak till bortfall i enkätundersökningen för lantbrukare som bedriver konventionell produktion.

Svarsfrekvenser och bortfall	Total	Gris	Fjäderfä	Får/Getter	Nöt	Växtodling
Urval	960	100	120	100	160	480
Kompleta intervjuer	526	58	61	57	105	245
Ingen kontakt under fältinsamlingen	211	33	17	27	35	99
Avböjt deltagande	154	8	29	10	16	91
Felaktiga telefonnummer	29	0	5	3	3	18
Utanför målgruppen	40	1	8	3	1	27
Svarsfrekvens*	59 %	59 %	57 %	61 %	67 %	56 %

*Svarsfrekvenser beräknas utifrån en allmänt accepterad metod där antal svar divideras med urvalet och individer med felaktiga telefonnummer och utanför målgruppen räknas bort.

2.1.1 Bortfallsanalys

Svarsfrekvensen ligger ungefär på samma nivå inom alla produktionsinriktningar, och svarsfrekvensen är relativt hög för vad som är vanligt för metoden enkätundersökning. Svartsfrekvensen inom alla produktionsriktningar är likadan i stadskommuner respektive landsbygdskommuner och mellan olika regioner. Det finns inte heller några mönster i bortfallet.

För kategorin som avböjt deltagande är informationen inte tillräcklig för att dra några slutsatser kring varför individerna avstod från att medverka i undersökningen. Svartsfrekvensen är högre för grupperna där ett totalurval av samtliga lantbrukare har använts (det vill säga för ekologiska gris- och fjäderfäproducenter), vilket förmodligen beror på att fler kontaktförsök har gjorts för dessa urvalsgrupper.

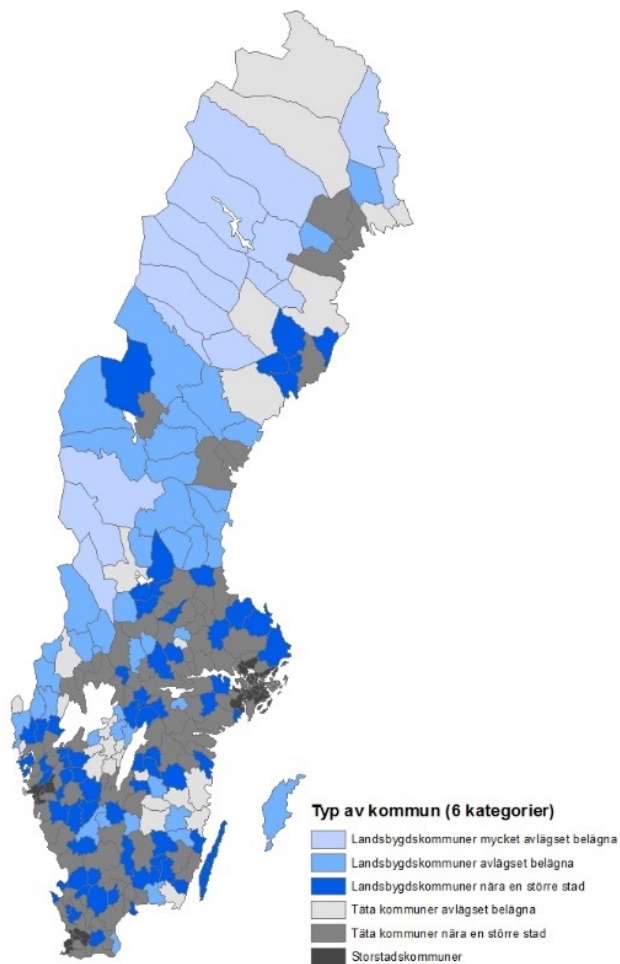
Både andelen kompletta intervjuer och andelen felaktiga nummer där ingen kontakt har kunnat etableras på samtliga kontaktförsök kan anses normala för enkätundersökningar. De respondenter som i tabellerna är klassificerade som "Utanför målgruppen" är främst lantbrukare som enligt egen utsago sålt sin verksamhet.

2.2 Vad är stad, och vad är landsbygd?

Det finns inte en allmänt vedertagen definition av vad som är landsbygd. Det beror kanske främst på att det kan finnas behov av något olika definitioner, beroende på för vilket syfte man gör en sådan kategorisering. Ett sätt att särskilja stad och landsbygd är att dela in kommuner efter deras ekonomiska förutsättningar, exempelvis befolkningstäthet, arbetsmarknad och pendlingsmönster. En sådan kategorisering har presenterats av Tillväxtanalys (2014). I [figur 1](#) visas denna definition. I figuren kategoriseras *storstadskommuner* och *täta kommuner nära en större stad* som stadskommuner, medan de övriga fyra kategoriseras

som olika typer av landsbygdskommuner. Detta är en definition som inom svensk politik numera är allmänt vedertagen och som bland annat använts inom arbetet med att forma framtidens landsbygdspolitik (SOU 2017:01).

Figur 1. Sveriges 290 kommuner indelade i sex kommuntyper bestående av stads- och landsbygdskommuner. Källa: Tillväxtanalys (2014).

3 Analys av enkäter

I det här avsnittet presenterar vi den data som samlades in via en telefonenkät som jordbruksföretag inom fem olika produktionsinriktningar deltog i 2018. Datan innehåller information som gör det möjligt att jämföra ekologiska jordbruk med konventionella jordbruk. Den ger oss också möjlighet att se mönster ur ett geografiskt perspektiv, det vill säga se hur svaren kan se ut i städer respektive på landsbygden.

I avsnittet presenterar vi först den data som säger något om relationen mellan ersättning för ekologisk produktion och landsbygdsutveckling. Vi redogör i tur och ordning för tre områden som har koppling till utvärderingsfrågorna: konkurrens och innovation, diversifiering av verksamheten och livsmedelssektorns förädlingskedjor. Därefter presenterar vi den enkätdata som har koppling till ersättningens påverkan på miljö och klimat. Betoningen ligger på olika lantbrukares uppfattning om viktiga miljöfrågor.

3.1 Landsbygdsutveckling

3.1.1 Konkurrenskraft och innovation

Skillnader i konkurrenskraft och lönsamhet mellan ekologisk och konventionell jordbruksproduktion kan ge en indikation på huruvida ersättningen för ekologisk produktion bidrar till att förstärka förutsättningar för att driva jordbruksföretag. På så sätt kan man få reda på om ersättningen kan fungera som ett verktyg i utmaningar som strukturomvandlingen i jordbrukssektorn fört med sig.

I en studie från 2003 visar Rosenqvist att ekologiska jordbruksföretag har högre lönsamhet än konventionella inom samma produktionsinriktning. Ekologisk vegetabilieproduktion är lönsammare även utan ersättningen för ekologisk produktion, det vill säga om man endast ser till merpriset för produkterna. Det gäller i alla studerade områden. Räkningar med ersättningen är även ekologisk mjölkproduktion genomgående mer lönsam än konventionell, medan lönsamheten är ungefär samma om man inte tar hänsyn till ersättningen. Den största lönsamhetsfördelen för de ekologiska jordbruken uppstår dock i de bästa jordbruksbygderna (till exempel Götalands södra slättbygder). Det beror främst på det högre merpriset. Men Rosenqvist (2003) menar att lönsamheten skiljer sig mer mellan olika inriktningar i verksamheter (exempelvis olika produktionsinriktningar som spannmål och mjölkproduktion) än mellan jordbruk i olika delar av landet. Han menar också att vissa produktionsinriktningar inom jordbruket i större utsträckning är beroende av ersättning för ekologisk produktion. Det gäller till exempel mjölkproduktionen, för vilken ersättningen är betydligt viktigare för lönsamhetsskillnaden eftersom merpriset för mjölk är relativt lågt.

Det finns många drivkrafter för att bedriva ekologisk produktion. Forskningen kring detta är begränsad, men Andresen och Hult (2004) visar i en intervjustudie med 13 lantbrukarfamiljer att beslutet att ställa om till ekologisk produktion är komplext. Förutom den ekonomiska situationen och de ekonomiska incitamenten (exempelvis att få ersättning) finns flera andra faktorer som ligger till grund för beslutet: jordbrukets förutsättningar (till exempel jordmån, vattenförsörjning och arrondering), familjesituation och egna värderingar.

I enkätundersökningen fick respondenterna ange varför de bedriver ekologisk produktion. Svaren på de fasta svarsalternativen presenteras i [tabell 3](#) (fritextsvaren ingår inte)⁵. De som svarat kunde lämna fler än ett svar. I [tabell 4](#) visas de vanligaste svaren eller svars kombinationerna. Man kan konstatera att ekonomin och miljön är de enskilt största skälen till att bedriva ekologisk produktion. Drygt en fjärdedel av respondenterna menar att det förbättrar gårdens ekonomi, och ungefär lika många menar att ekologisk produktion är bättre för miljön. Drygt 5 procent menar att det är marknaden för ekologiska produkter som styr inriktningen, och eftersom den är så stark är det lönsamt att ställa om från konventionellt jordbruk. Omkring 1,5 procent menar att ekologisk produktion ger större möjligheter att utveckla andra verksamheter på gården och anger därför det som en bidragande orsak till valet av produktionstyp.

Tabell 3. Lantbrukares skäl till att bedriva ekologisk produktion (flera svarsalternativ är tillåtna).

Svar på frågan "Varför bedrivs ekologisk produktion på gården?"	Antal svar	Andel av samtliga svar (%)
Ekonomiska skäl (Ekonomin på gården blir bättre)	247	27,8
Miljöskäl (Ekologisk produktion är bättre för miljön)	226	25,5
Annat svar (se figur 1 i bilaga 2 för detaljer)	175	19,7
Ekologisk produktion är bättre för djuren	62	7,0
Gårdens utformning (lämpar sig för ekologisk produktion)	61	6,9
Marknadsskäl (Marknaden för ekologiska produkter är stark)	48	5,4
Kvalitetsskäl (Ekologisk produktion ger produkter av högre kvalitet)	32	3,6
Ekologisk produktion ger större möjligheter att utveckla andra verksamheter på gården.	13	1,5
Inspirerad av andra lantbrukare	12	1,4
LRF är positivt inställd till ekologisk produktion	6	0,7
Vet inte	5	0,6
Summa	887	100,0

Källa: enkät, egen bearbetning.

[Tabell 4](#) visar en sammanställning av de vanligaste unika svaren eller svars kombinationerna på frågan om skäl till ekologisk produktion. Det vanligaste unika svaret på frågan om varför ekologisk produktion bedrivs på gården är ekonomiska skäl, som uppges av drygt 16 procent av de som svarat på frågan. Annat svar uppges av 14,5 procent. Miljöskäl är det tredje vanligaste unika svaret med

⁵ För sammanställning och kategorisering av svar i kategorin "annat svar" se [figur 1 i bilaga 2](#).

drygt 10 procent, följt av olika kombinationer av dessa tre skäl (miljöskäl, ekonomiska och andra skäl). I [tabell 1 i bilaga 2](#) finns en förteckning av samtliga svarskombinationer.

Tabell 4. De vanligaste unika svaren eller svarskombinationerna på frågan om skäl. (Se [bilaga 2](#) för förteckning av samtliga svarskombinationer).

Svar på frågan "Varför bedrivs ekologisk produktion på gården?"	Antal unika svar eller svars-kombinationer	Andel av samtliga unika svar eller svars-kombinationer (%)
Ekonomiska skäl (Ekonomin på gården blir bättre)	87	16,4
Annat svar	77	14,5
Miljöskäl (Ekologisk produktion är bättre för miljön)	55	10,4
Miljöskäl (Ekologisk produktion är bättre för miljön) och Ekonomiska skäl (Ekonomin på gården blir bättre)	47	8,9
Ekonomiska skäl (Ekonomin på gården blir bättre) och Annat svar	26	4,9
Miljöskäl (Ekologisk produktion är bättre för miljön) och Annat svar	20	3,8
Miljöskäl (Ekologisk produktion är bättre för miljön) och Ekonomiska skäl (Ekonomin på gården blir bättre) och Annat svar	16	3,0
Gårdens utformning (lämpar sig för ekologisk produktion)	16	3,0
Miljöskäl (Ekologisk produktion är bättre för miljön) och Ekologisk produktion är bättre för djuren	13	2,4
Marknadsskäl (Marknaden för ekologiska produkter är stark)	11	2,1
Miljöskäl (Ekologisk produktion är bättre för miljön) och Gårdens utformning (lämpar sig för ekologisk produktion)	10	1,9
Övriga unika svar och svarskombinationer totalt	153	28,8
Summa	531	100,0

Källa: enkät, egen bearbetning.

Man kan diskutera om svaren och de fasta svarsalternativen som presenteras i [tabell 3](#) är relaterade till varandra, eftersom de ekonomiska skälen potentiellt har sin grund i marknadsskäl, kvalitetsskäl eller på något annat sätt möjlighet att utveckla verksamheten. Möjligtvis bör de två första svaren i [tabell 3](#), dvs. ekonomiska skäl och miljöskäl, ses som de två främsta skiljelinjerna och de övriga som sekundära eller mer detaljerat beskrivna orsaker. En stor andel av de som har svarat har valt alternativet "Annat svar" och sedan skrivit ett fritextsvar (se [figur 1 i bilaga 2](#)). I fritextsvaren framgår att ekonomiska skäl (t.ex. marknad, affärsidé, bidrag och gårdens utformning), liksom historiska, miljömässiga och ideologiska skäl är vanliga övriga anledningar till att bedriva ekologisk produktion.

En viktig del av konkurrenskraften är förmågan att förnya sin verksamhet. I detta ingår att man har förmågan att skapa innovationer som når större marknader (OECD, 2018; Backman, m.fl., 2014). I [tabell 5](#) presenteras svar på en

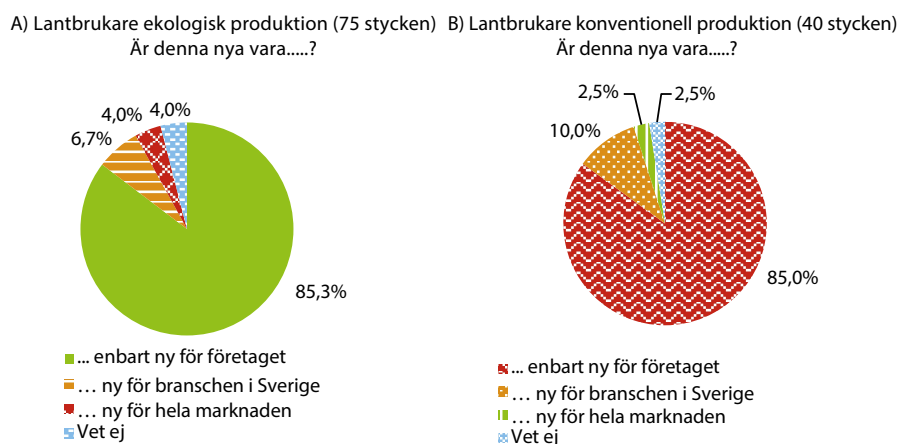
fråga som syftar till att fånga lantbrukarnas innovationsaktivitet, nämligen om de under de senaste två åren gjort någon förändring i sin verksamhet som lett till förnyelse på något sätt. Tabellen visar att drygt 13 procent av de ekologiska lantbrukarnas alla svar på frågan anger att de under de två senaste åren introducerat en ny vara i verksamheten. Motsvarande siffra för de konventionella lantbrukarna är 8,4 procent. Vad gäller introduktion av ny tjänst är skillnaden inte signifikant mellan de båda produktionstyperna. Detsamma gäller för introduktion av en ny process eller metod. Att lantbrukare med ekologisk produktion är mer benägna att introducera nya varor är kanske inte direkt en följd av att jordbruket drivs ekologiskt. Det handlar möjligen mer om att dessa producenter är mer öppna för förändring och mer responsiva gentemot marknaden. Detta resonemang stöds av att drygt 5 procent av enkätens respondenter anger marknaden som främsta skäl till att bedriva ekologisk produktion (se [tabell 3](#)).

Tabell 5. Lantbrukares svar på fråga om förnyelse i verksamheten de senaste två åren (flera svarsalternativ är tillåtna).⁶

Har företaget de senaste två åren gjort någon förändring i verksamheten?	Andel (%) av 558 svar från lantbrukare med ekologisk produktion	Andel (%) av 479 svar från lantbrukare med konventionell produktion
Ja, produktion av ny vara	13,4	8,4
Ja, en ny tjänst erbjuds	5,4	5,4
Ja, en ny produktionsprocess eller metod för att producera varor eller tjänster	10,9	13,2
Nej	68,8	72,2
Vet inte	1,4	0,8

Källa: enkät, egen bearbetning.

6 De som svarat på frågan har kunnat uppge flera svarsalternativ. Totalt svarade 531 ekologiska och 468 konventionella lantbrukare på frågan. 2,8 procent av alla som svarade på frågan uppgav fler än ett svarsalternativ. I [tabell 2 i bilaga 2](#) finns en förteckning av samtliga svarskombinationer.

Figur 2. Innovationshöjden för de nya varor som lantbrukare angett att de har producerat. Figur 2A visar svaren från lantbrukare med ekologisk produktion. Figur 2B visar svaren från lantbrukare med konventionell produktion. (Källa: enkät, egen bearbetning)

Figur 2 visar två cirkeldiagram som är en fortsättning på den övergripande frågan som ställdes i tabell 5. De som svarade att de hade introducerat en ny vara i verksamheten fick nämligen sedan svara på var den nya varan kan ses som ny, det vill säga hur hög *innovationshöjd* den hade. Figur 2A visar svaren från de ekologiska jordbruken och Figur 2B svaren från de konventionella jordbruken. Skillnaderna är mycket små, och den absoluta majoriteten av nyheter var enbart nya för det egna företaget. En något större andel av de ekologiska producenterna menar att deras varan var ny för hela marknaden.

3.1.2 Diversifiering av verksamheten

Diversifiering kan vara viktigt för ökad lönsamhet, men framför allt är den kanske viktig för att kunna sprida risker. I vissa fall kan diversifiering uppstå som en följd av att olika verksamheter kompletterar varandra. En viktig komponent i drivkraften för att diversifiera sin verksamhet kan vara att man redan har en etablerad kontakt med slutkonsumenten, där man har en bättre koppling till kvaliteten på sin slutprodukt och konsumenters efterfrågan (Larm & Ohlsson, 2012). Beslutet att diversifiera sin verksamhet kan även bero på kvaliteten på jordbruksmark och avkastningsnivån. Större och bättre jordbruksmark ökar valmöjligheterna och med det också utrymmet för diversifiering. Ytterligare faktorer är verksamhetens geografiska läge som avgör närheten till marknaden och tillgängligheten till potentiella kunder (Hanson m.fl., 2013; Barbieri & Mahoney, 2009).

När man undersöker huruvida ekologisk produktion är kopplad till diversifiering, och om det skiljer sig från konventionell produktion, finns en utmaning som är viktig att betona. Utmaningen handlar om att inte kunna utläsa kausaliteters riktning, det vill säga vad som är orsak och verkan. Det är därför viktigt att prata om *samband* mellan två händelser i stället för direkta effekter.

I [tabell 6](#) gör vi ett avsteg från vår enkätdata och presenterar statistik från SCB över Sveriges jordbruksföretag med kombinationsverksamheter⁷. Av alla jordbruksföretag har drygt 43 procent någon form av kombinationsverksamhet, en andel som har ökat med mer än 60 procent sedan 2007. Förutom entreprenadarbete är hantverk och livsmedelsförädling de sidoverksamheter som har starkast tillväxt. Av dessa två är dock livsmedelsförädling betydligt större i omfattning i termer av *antal* företag. Sett över sektorn som helhet är entreprenadarbete störst i omfattning följt av kombinationsverksamheter kopplade till turism och fritid.

Tabell 6. Andel jordbruksföretag med kombinationsverksamheter i Sverige och tillväxt i antal företag 2007–2016.

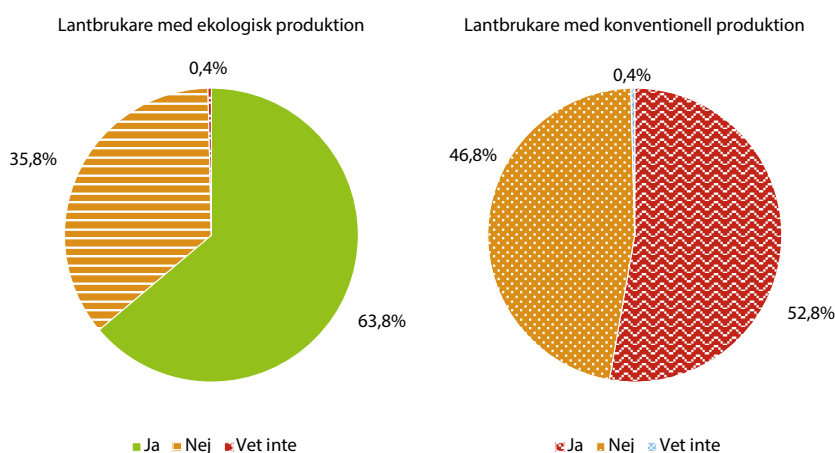
Typ av kombinationsverksamhet	Andel (%) av alla jordbruksföretag				Tillväxt (%) antal företag
	2007	2010	2013	2016	2007–2016
Jordbruksföretag med kombinationsverksamhet totalt	23,2	33,8	37,3	43,1	61,0
Turism, uthyrning och andra fritidsaktiviteter	5,4	6,4	7,2	7,8	24,2
Hantverk	1,0	1,3	1,8	2,2	83,0
Förädling och försäljning av gårdsprodukter	2,3	2,8	3,5	4,8	79,6
Träförädling (t.ex. sågning av timmer)	1,9	1,7	1,9	2,3	4,0
Vattenbruk	0,2	0,3	0,4	0,4	62,0
Produktion av förnybar energi	1,8	2,7	3,3	2,7	32,8
Utbildning och omvårdnad				2,7	
Entreprenadarbete jordbruksarbete		10,2	11,4	12,5	(2010–2016) 8,5
Entreprenadarbete annat arbete		13,5	14,7	18,1	(2010–2016) 19,0
Entreprenadarbete totalt*	11,6	19,4	21,3	25,7	(2010–2016) 17,0
Övrigt	5,0	7,0	7,3	5,4	-7,4

* År 2010 förändrades frågan om entreprenadarbete till att bli mer detaljerad och till att ha två svarsalternativ, vilket antagligen till stor del låg bakom den stora ökningen av antal företag som redovisade att de utförde just entreprenadarbete mellan 2007 och 2010 års undersökningar.

Källa: SCB.

Baserat på vår enkätdata visar [figur 3](#) andelen lantbrukare med ekologisk respektive konventionell produktion med annan verksamhet vid sidan om jordbruksproduktionen. Figuren visar tydligt skillnaden mellan de två typerna av producenter: nästan 64 procent av de ekologiska jordbruken bedriver någon form av sidoverksamhet, medan den motsvarande siffran för de konventionella jordbruken är omkring 53 procent. Det ser därmed ut som om de konventionella jordbruken är något mer benägna att specialisera sig på en typ av verksamhet.

7 Notera att SCB använder kombinationsverksamhet som begrepp medan vi använder i den här utvärderingen sidoverksamhet som begrepp.

Figur 3. Andelen lantbrukare med ekologisk respektive konventionell produktion som också har annan verksamhet vid sidan om jordbruksproduktionen. (Källa: enkät, egen bearbetning)

[Tabell 7](#) visar att ekologiska och konventionella jordbruks sidoverksamheter skiljer sig åt. Omkring 8,4 procent av de ekologiska jordbruken i vår enkät bedriver sidoverksamhet med inriktning på besöksnäring. Den motsvarande siffran är drygt 3 procent för de konventionella jordbruken. Andelen konventionella jordbruk som bedriver entreprenadverksamhet är något större än andelen ekologiska jordbruk som gör det. Båda produktionstyperna har en relativt stor andel som bedriver sidoverksamhet skog men även annan entreprenad.

Om man utgår från att dessa resultat är generellt överförbara på hela sektorn kan man konstatera att besöksnäringen potentiellt är en viktig del av verksamheten för de ekologiska jordbruken i högre grad än för de konventionella. Konstaterandet förstärks ytterligare av de skäl lantbrukarna angav till att bedriva ekologisk produktion: en stor andel angav att de gör det av ekonomiska skäl och eftersom det finns en stark efterfrågan från marknaden (se [tabell 3](#)).

Tabell 7. Inriktning på de sidoverksamheter som ekologiska och konventionella jordbruk uppger att de har. (Flera svarsalternativ är tillåtna).

Sidoverksamhetens inriktning	Ekologiska jordbruk		Konventionella jordbruk	
	Antal svar	Andel (%)	Antal svar	Andel (%)
Besöksnäring	34	8,4	10	3,3
Livsmedelsförädling	16	4,0	6	2,0
Träförädling ⁸	52	12,9	37	12,2
Hantverk	8	2,0	7	2,3
Jordbruksentreprenad	30	7,4	26	8,6
Annan entreprenad	73	18,1	72	23,7
Energiproduktion	12	3,0	17	5,6
Vattenbruk	0	0,0	0	0,0
Övrigt ⁹	179	44,3	129	42,4
Summa	404	100,0	304	100,0

Källa: enkät, egen bearbetning

Besöksnäringen har haft en stark tillväxt och är en av de verksamheter som potentiellt kan ha en stor betydelse för landsbygdernas utveckling. I [tabell 8](#) framgår hur stor andel av jordbruken i vår enkät som bedriver besöksnäring som sidoverksamhet. Tabellen visar även fördelningen inom respektive produktions- typ och om det skiljer sig åt mellan jordbruk i stadskommuner och i landsbygds- kommuner. Det som kanske är mest intressant utifrån [tabell 8](#) är att både i kom- muner som karaktäriseras som landsbygd och som stad är det en större andel av de ekologiska jordbruken som har besöksnäring som en sidoverksamhet.

Tabell 8. Andelen av de som svarat som uppger att de bedriver besöksnäring som sidoverksamhet, per kommuntyp och produktionstyp.

Kommuntyp	Produktionstyp	Antal svarande	Besöksnäring som sidoverksamhet till jordbruksverksamhet (%)
Landsbygd		513	4,7
	Konventionell	270	2,2
	Eko	243	7,4
Stad		488	4,1
	Konventionell	256	2,7
	Eko	232	5,6

Källa: enkät, egen bearbetning

- ⁸ Andelen som svarat att de har träförädling som sidoverksamhet i enkäten är betydligt större än i SCB:s statistik över sidoverksamheter ([tabell 6](#)). En möjlig förklaring kan vara att de som svarat på enkäten även räknar med skogsbruk under begreppet träförädling. I tabell 6 är skogsbruket däremot uttryckligen exkluderat.
- ⁹ Nästan hälften av de som svarat "övrigt" uppger i sina fritextsvar skog och/eller ved som sido- verksamhet. En nedbrytning av svaret "övrigt" finns i [tabell 3 i bilaga 2](#).

3.1.3 Livsmedelssektorns förädlingskedjor

Som en del av ökad konkurrenskraft och även diversifiering av verksamheten kan det finnas anledning att undersöka huruvida ekologisk produktion kan leda till en kortare förädlingskedja inom livsmedelsproduktionen. Det kan ibland finnas en uppfattning om att lantbrukare med ekologisk produktion är mer benägna att förädla på gården eller sälja direkt till konsumenten. Det skulle därmed innebära att en transaktion sker direkt på gården, vilket också betyder att tillgängligheten till större marknader kan spela en stor roll. Men kunskapen om detta är begränsad, och det är ytterligare ett perspektiv av utvärderingen som behöver studeras djupare för att man ska kunna utröna vad som är orsak och vad som är verkan. Det kan ju finnas anledning att förstå om det är den ekologiska produktionen i sig som skapar förutsättningar för gårdsförsäljning eller om det är jordbruk med kortare avstånd till slutkonsumenten som också tenderar att ställa om till ekologisk produktion.

Enkätdata ger svar på hur stor andel av produktionen som säljs direkt till slutkonsumenten. [Tabell 9](#) visar hur denna andel skiljer sig mellan ekologiska och konventionella jordbruk. Det tycks vara så att de ekologiska jordbruken säljer en något större andel av sin produktion direkt till slutkonsumenten. I [tabell 10](#) görs i stället jämförelsen mellan stads- och landsbygdskommuner, och det framgår att det tycks vara de tätare miljöerna som ger en större direktkontakt med slutkonsumenten. Detta kan vara en följd av tillgängligheten till marknader. För att sälja till konsumenter krävs ett tillräckligt stort kundunderlag, vilket gör att det exempelvis kan antas vara lättare att skapa en lönsam gårdsbutik om den ligger i närheten av en större stad. Det geografiska avståndet spelar alltså en viktig roll. Sammanfattningsvis kan man dock säga att det tycks vara större skillnad mellan ekologiska och konventionella jordbruk än mellan jordbruk i landsbygdskommuner och stadskommuner.

Tabell 9. Andel av gårdens produktion som säljs direkt till slutkonsumenten, fördelat på ekologiska och konventionella jordbruk.

Andel av gårdens produktion (%)	Ekologiska jordbruk		Konventionella jordbruk	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
0	306	57,6	329	70,0
1–25	130	24,5	72	15,3
26–50	24	4,5	11	2,3
51–75	16	3,0	12	2,6
76–99	14	2,6	8	1,7
100	33	6,2	32	6,8
Vet inte	8	1,5	6	1,3
Summa	531	100,0	470	100,0

Tabell 10. Andel av gårdens produktion som säljs direkt till slutkonsumenten, fördelat på jordbruk i landsbygds- och stadskommuner.

Andel av gårdens produktion (%)	Landsbygd		Stad	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
0	338	65,9	297	60,9
1–25	96	18,7	106	21,7
26–50	15	2,9	20	4,1
51–75	13	2,5	15	3,1
76–99	11	2,1	11	2,3
100	33	6,4	32	6,6
Vet inte	7	1,4	7	1,4
Summa	513	100,0	488	100,0

Källa: enkät, egen bearbetning

När det gäller hur man väljer att förädla råvaror på den egna gården finns inga stora skillnader mellan ekologiska och konventionella jordbruk (se [tabell 11](#)). Däremot tycks de ekologiska jordbruken i större utsträckning ta hjälp av lokala förädlingsföretag för att förädla råvaran. Jordbruksverket (2016) menar att merparten av jordbrukets produktion förädlas vidare i större städer. Därför är jordbrukets förmåga att stimulera en lokal utveckling störst i regioner som har en stor förädlingsindustri. Det kan därmed innebära att den något starkare lokala interaktionen mellan ekologiska jordbruksföretag och andra sektorer i den lokala ekonomin kan vara ett positivt bidrag till lokal utveckling.

Tabell 11. Ekologiska respektive konventionella jordbruks tillvägagångssätt för att förädla huvuddelen av råvaran som produceras på den egna gården.

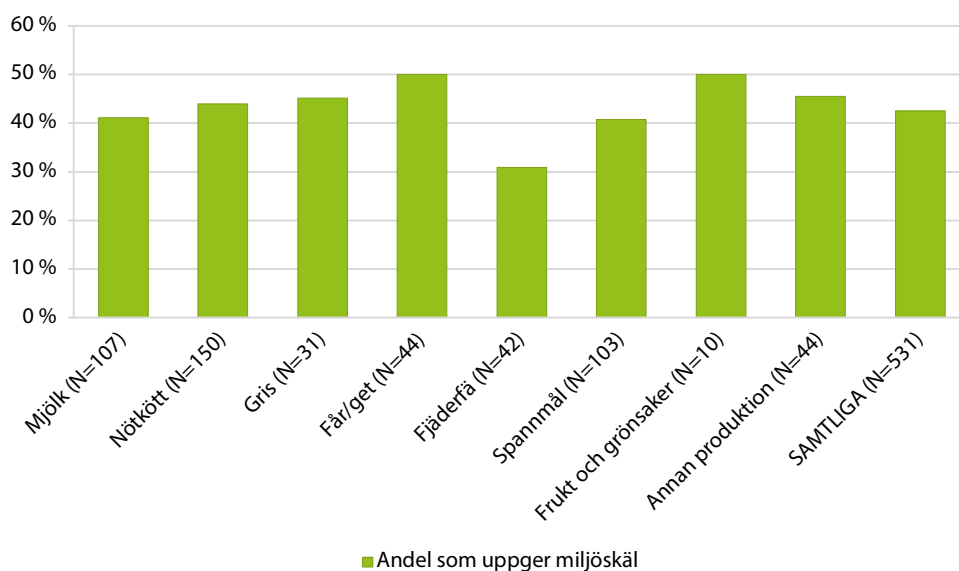
Tillvägagångssätt	Ekologiska jordbruk		Konventionella jordbruk	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Egen förädling	57	10,7	52	11,1
Lokalt förädlingsföretag	165	31,1	110	23,4
Nationellt förädlingsföretag	297	55,9	289	61,5
Vet inte	12	2,3	19	4,0
Summa	531	100,0	470	100,0

Källa: enkät, egen bearbetning

3.2 Miljö och klimat

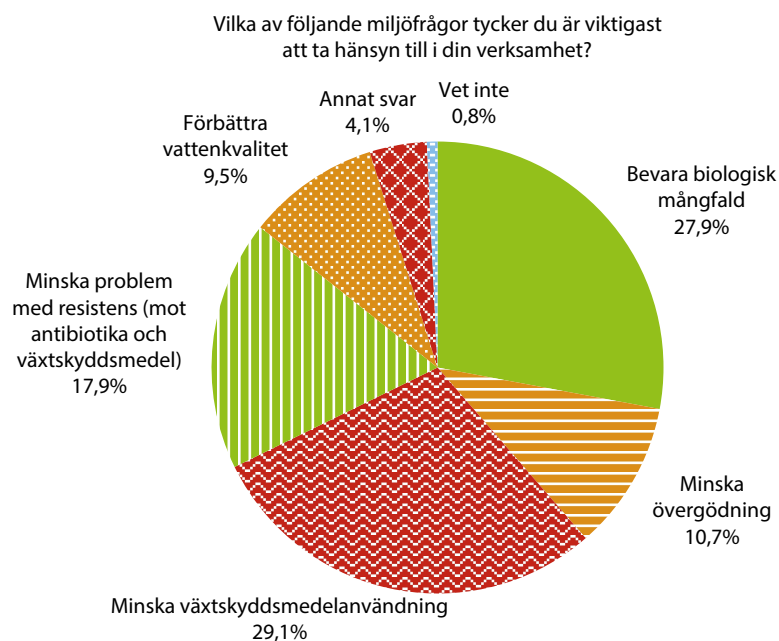
3.2.1 Miljöhänsyns betydelse hos ekologiska och icke-ekologiska lantbrukare

Respondenternas uppfattning att ekologisk produktion är bra för miljön är enligt enkätdata ett viktigt skäl till att man väljer ekologisk produktion i stället för konventionell. Intervjuerna har genomförts med nästan 500 lantbrukare som driver ekologisk produktion, och av dessa anger nästan hälften miljöskäl som skäl för val av produktionsmetod (de som intervjuats har kunnat ange flera skäl). Det spelar ingen avgörande roll vilken produktionsinriktning de ekologiska lantbrukarna har – som framgår i [figur 4](#) tycks miljöskälet vara ungefär lika viktigt för samtliga produktionsinriktningar (40–50 procent), med undantag för fjäderfäproduktion där drygt 30 procent uppger miljöskäl.

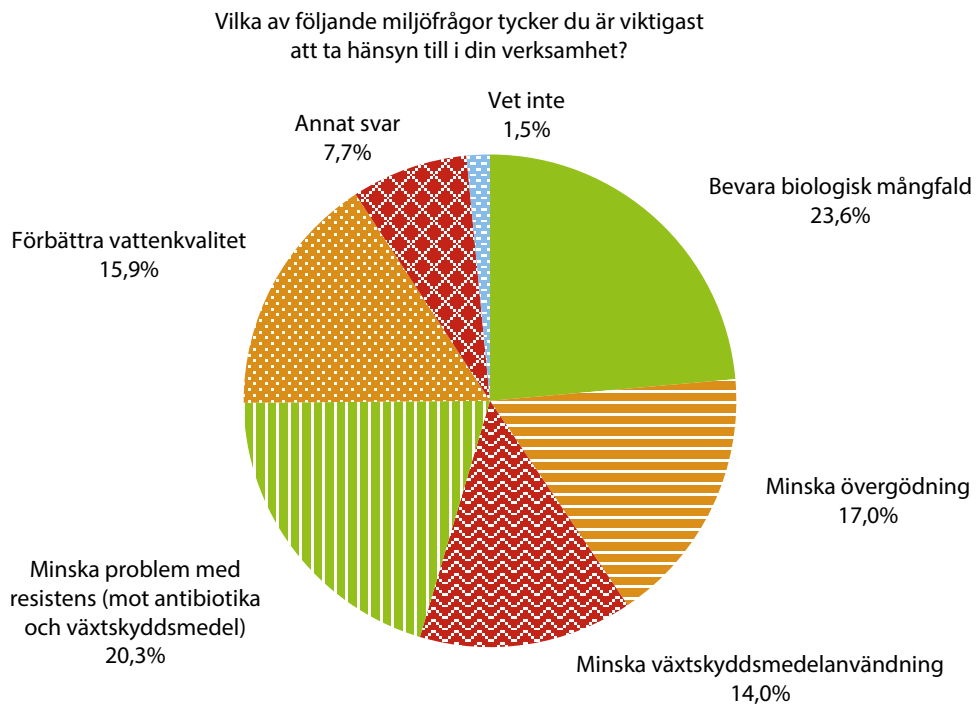
Figur 4. Andelen ekologiska lantbrukare som anger miljöskäl ett (bland flera möjliga) som skäl för att bedriva ekologisk produktion. (Källa: enkät, egen bearbetning)

Enkäten visar också att två miljöfrågor är extra viktiga för lantbrukare som väljer att bedriva ekologisk produktion: att bevara biologisk mångfald och minska användningen av växtskyddsmedel (se [figur 5](#)). Dessa två frågor har cirka 28 respektive 29 procent av lantbrukarna lyft fram. Andra miljöfrågor som de betonar är att minska användningen av antibiotika och växtskyddsmedel, minska övergödning och förbättra vattenkvalitet är också viktiga skäl som uppges.

Figur 5. Andel lantbrukare (ekologisk produktion) som uppgett olika miljöfrågor som viktigast att ta hänsyn till i sin verksamhet, flera svar möjliga. (Källa: enkät, egen bearbetning).

Även lantbrukarna med konventionell produktion som deltog i enkäten anser att miljöfrågorna har stor betydelse (se [figur 6](#)). Att bevara biologisk mångfald har stor betydelse också för många av dessa lantbrukare (cirka 24 procent). Det är intressant att notera att minskad användning av växtskyddsmedel inte prioriteras lika högt av lantbrukare med konventionell produktion som av ekologiska lantbrukare. Det är inte förvånande, eftersom användningen av växtskyddsmedel är tillåten i konventionellt jordbruk.

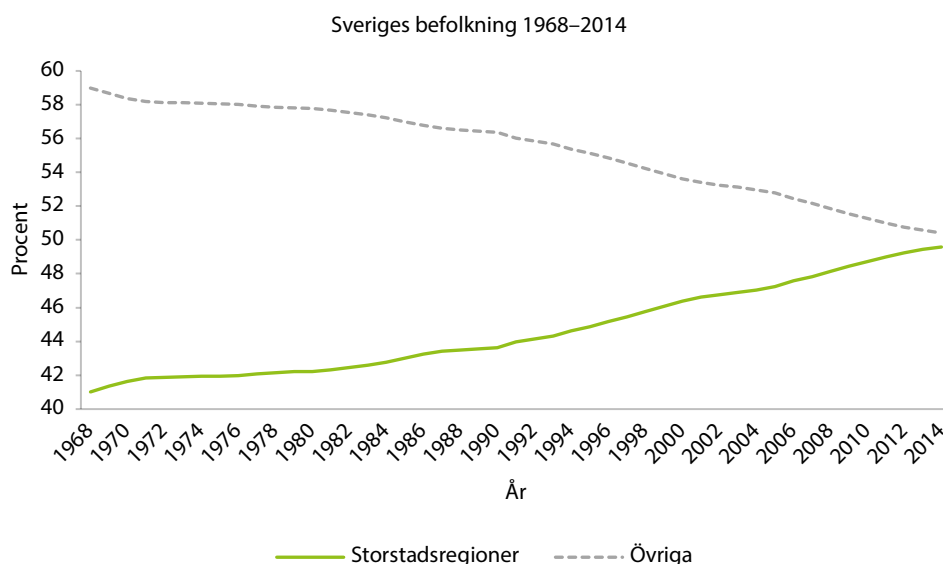
Figur 6. Andel lantbrukare (konventionell produktion) som uppgett olika miljöfrågor som viktigast att ta hänsyn till i sin verksamhet, flera svar möjliga. (Källa: enkät, egen bearbetning).

4 Landsbygdsutveckling

I det här avsnittet ger vi en övergripande bild av landsbygdsutveckling och beskriver relationen mellan ekologisk produktion och landsbygdsutveckling. Vi tar stöd i relevant litteratur och data från Jordbruksverkets databaser.

4.1 Befolkningsutveckling och sysselsättning på landsbygden

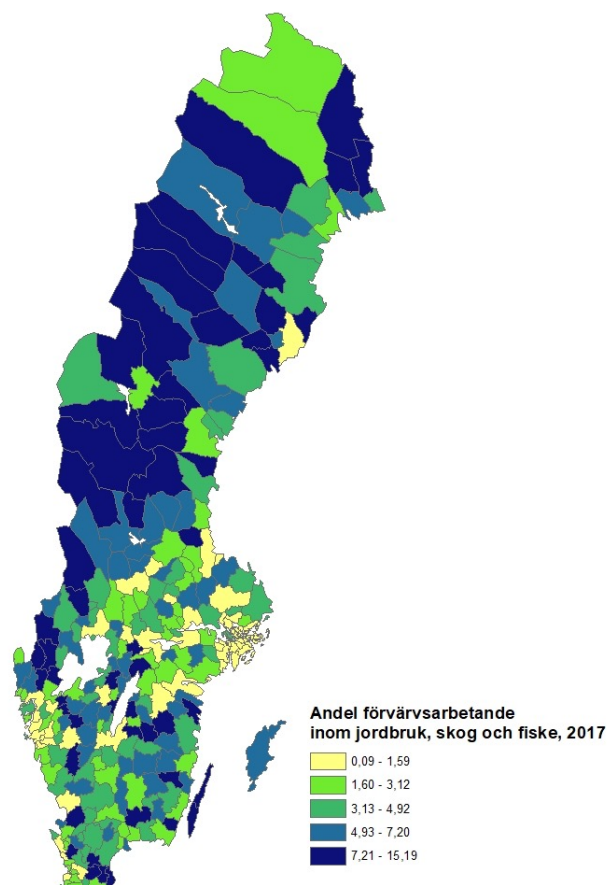
Under en längre tid har de svenska landsbygderna haft en negativ befolkningsutveckling. En utveckling är att unga, högutbildade personer flyttat in till städerna. [Figur 7](#) visar befolkningsutvecklingen sedan slutet av 1960-talet. I figuren framgår just att Stockholm, Göteborg och Malmö med omkringliggande kommuner har vuxit, medan övriga kommuner har minskat som andel av Sveriges befolkning.

Figur 7. Procentuell befolkningsutveckling (andel av Sveriges totala befolkning) 1968–2014. (Källa: SCB, egen bearbetning)

Parallellt med detta har jordbruket blivit alltmer mekaniserat och automatiserat. Utvecklingen har gått från en landsbygd som i mångt och mycket definierats av sitt jordbruk till en landsbygd som är definierad som ett lokalt utbud med en efterfrågan som sträcker sig utanför det lokala. Det senare kan ibland kallas för den postindustriella landsbygden där bland annat landsbygdernas utbud av besöksnäring lyfts fram som ett exempel. En viktig faktor i den övergripande utvecklingen med en snabb urbanisering är den strukturomvandling som jordbruket har genomgått. Den har inneburit att efterfrågan på arbetskraft inom sektorn minskat betydligt. [Figur 8](#) visar hur stor andel av kommuners sysselsättning som utgjordes av jordbruk, skog och fiske under 2017. Som mest var andelen

sysselsättning då omkring 15 procent i vissa kommuner, men i de flesta kommuner låg den på 1–5 procent.

Figur 8. Andel i procent av kommuners sysselsättning som utgjordes av jordbruk, skog och fiske år 2017 (Källa: SCB).

4.1.1 Vad stimulerar regional utveckling?

Vissa geografiska platser har bättre förutsättningar än andra för att skapa ekonomiskt välstånd och utveckling. Regioner utvecklas därmed på olika sätt, och forskningen visar att regional tillväxt till stor del drivs av den inre marknadens storlek. Skälet till det är att det finns fördelar med stordrift, nämligen att den innebär skalfördelar i produktionen såväl som i konsumtionen. En marknad med stor efterfrågan och köpkraft ger utrymme för många variationer av produkter och tjänster. Det ger i sin tur en ekonomisk tillväxt och även en befolkningstillväxt. Variationen i utbud är attraktiv både för hushåll och företag (såvida det inte uppstår trängseffekter) vilket ytterligare driver på tillväxt av de större regionerna. Detta är en ömsesidig och självförstärkande utvecklingsprocess som kallas för

agglomerationsekonomi och är en viktig förklaring till att såväl befolkning som arbetstillfällen koncentreras i geografin (Fujita & Thisse, 2002).

Regional tillväxt har i litteraturen alltså beskrivits som något som gynnas av täta miljöer, där det finns en stor marknad på en liten yta. Fördelen med att befinna sig nära större marknader är att det finns både ett stort *utbud* och en stor *efterfrågan* på produkter och tjänster. För företagen innebär det att de kan hitta både leverantörer och kunder i närområdet. Det minskar transportkostnader och ökar informationsflödet mellan olika led i förädlingskedjan men också mellan producent- och konsumentled. Sammantaget finns det ur ett generellt perspektiv fördelar för företag att ha närhet och god tillgänglighet till tätare miljöer där det finns en stor marknad men även informationsflöden, infrastruktur och stöd-system som bidrar till att öka produktiviteten i produktionen.

4.1.2 Näringar bidrar olika mycket till den omkringliggande ekonomin

Det bidrag som en sektor, en näring eller ett företag ger till den lokala eller regionala ekonomin består av både direkta och indirekta effekter. De direkta effekterna består av skapade produktionsvärden och arbetstillfällen. Arbetstillfällen innebär ofta att människor också bosätter sig i närheten och bidrar till den lokala ekonomin och befolkningstillväxten. Enskilda näringars eller företags direkta bidrag till lokal utveckling kan därför vara särskilt stora på platser som saknar de agglomerationsekonomier som annars i hög grad förklarar varför vissa platser växer och andra platser stagnerar.

De indirekta effekterna på den regionala ekonomin uppstår till följd av att olika sektorer sammanlänkas genom att företagen köper varor och tjänster av varandra. En produktionsökning i en sektor kan ge en indirekt effekt i andra sektorer. Produktionsökningen leder samtidigt till ökade inkomster till regionens arbetskraft som i sin tur ökar efterfrågan på varor och tjänster från andra näringar. Dessa indirekta effekter kallas *multiplikatoreffekter*. Styrkan i dessa effekter varierar mellan olika näringar och olika regioner beroende på hur många insatsvaror som inhandlas på den lokala marknaden.

Trots att jordbrukssektorn som helhet har jämförelsevis stor multiplikatoreffekt, har jordbruket i dag en jämförelsevis liten effekt på sysselsättningen i den lokala ekonomin (Jordbruksverket, 2016). Det beror på att jordbruksnäringarna i allt högre grad länkas till leverantörer och förädlingsindustrier som återfinns i mer urbana regioner. Den pågående koncentrationen av ekonomisk aktivitet till storstadsområden försvagar därför kopplingen mellan jordbruket och landsbygdernas utveckling. Jordbruket har dock en positiv effekt på sysselsättning i regioner där det finns en stor förädlingsindustri som är kopplad till primärproduktionen. Regionala kopplingar mellan jordbruket och den övriga ekonomin är således starkare i regioner där det också finns förädlingsindustri.

Ser man i stället till livsmedelsindustrin tycks den generellt ha större effekt på den omkringliggande ekonomin än vad jordbruket har. Detta kan förklara varför

regioner med jämförelsevis stark specialisering av livsmedelsproduktion i många fall också har en god ekonomisk tillväxt. Eftersom jordbruksproduktion tycks ge vissa lokalisering fördelar för livsmedelsproduktion är livsmedelssektorn ofta stor i jordbrukstäta regioner (Jordbruksverket, 2016). I sådana regioner finns också en god potential för småskalig livsmedelsförädling, vilket också relaterar till en välmående besöksnäring och upplevelseindustrier baserade på mat och måltid. Dessa lokaliseringseffekter kan utgöra en grund för livsmedelsinriktade kluster, vilka i sin tur kan ha en potential att stimulera den lokala och regionala ekonomin.

Besöksnäringen är en näring som lyfts fram som särskilt betydelsefull för att just driva på utvecklingen av andra verksamheter på platser med svag lokal efterfrågan (Tillväxtverket, 2016). Dess roll för ekonomisk tillväxt kan vara viktig, särskilt på platser som har svårt att utveckla ett starkt näringsliv baserat på andra näringar. Tillresande besökare skapar där en större efterfrågan på varor och tjänster än vad den lokala marknaden själv kan skapa.¹⁰ Detta kan innebära affärsmöjligheter för entreprenörer inom många olika sektorer, där jordbruket ofta lyfts fram som en näring med potentiellt stora utvecklingsmöjligheter.

4.2 Ekologisk produktion och landsbygdernas utveckling

Forskning har riktat ett särskilt intresse mot det ekologiska jordbrukets roll i landsbygdens ekonomi, i synnerhet mot möjligheten för ekologiskt jordbruk att bidra till landsbygdens utveckling (Darnhofer, 2005; Marsden m.fl., 2002; Pugliese m.fl., 2001). I detta sammanhang hävdas ofta att ekologiskt jordbruk har större möjligheter att främja sysselsättningen på landsbygden än konventionellt jordbruk. Dessutom menar man att ekologisk produktion bidrar till landsbygdens utveckling genom att tillhandahålla miljö tjänster som ligger till grund för landsbygdsturism.

Ekologiskt jordbruk kan också stimulera landsbygdens utveckling genom att stärka relationen till den lokala ekonomin och skapa kontakt mellan konsumenter och producenter (Lobley m.fl., 2008). Men forskningen om bredare samhälls-ekonomiska och sociala effekter av ekologiskt jordbruk är mycket begränsad (Morris m.fl., 2001). Det finns empiriska studier som visar att det snarare är sättet att driva företag och marknadsföra produkter än produktionsmetoderna i sig som ligger till grund för det positiva sambandet mellan ekologiskt jordbruk och landsbygdernas utveckling (Lobley m.fl., 2008). Det är därmed svårt att, utifrån kvantitativa analyser, identifiera ett mer generellt samband mellan ekologiskt jordbruk och landsbygdernas utveckling. Frågeställningen behöver

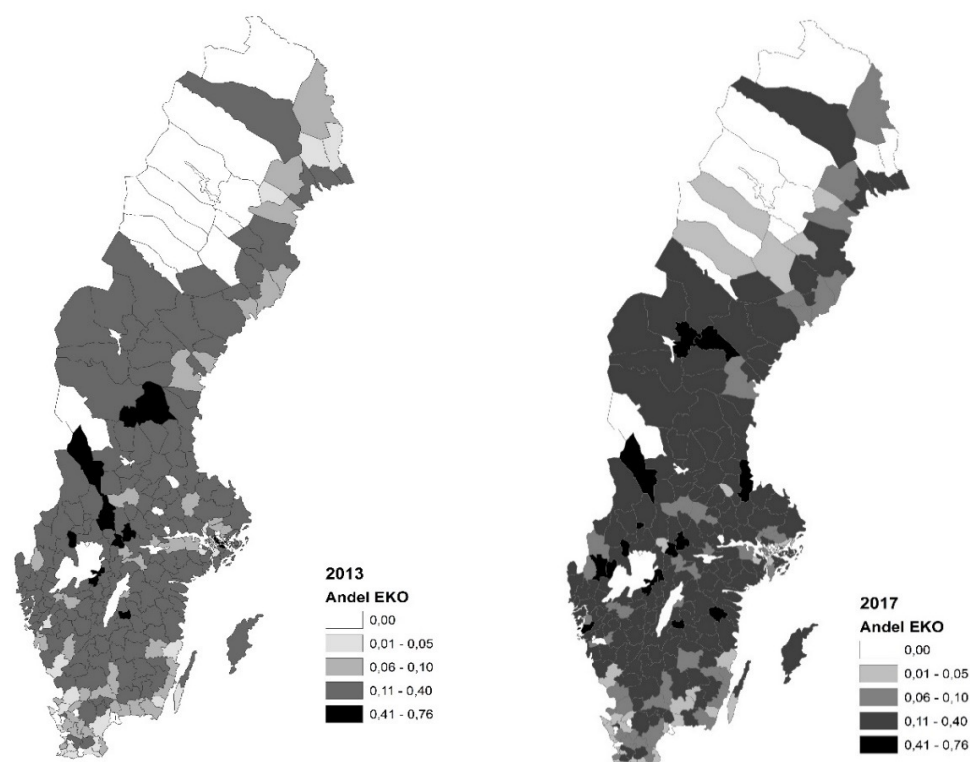
---

¹⁰ Se exempelvis Archer och Fletcher (1996) som visar hur turisternas utgifter påverkar inkomster, sysselsättning och intäkter i den offentliga sektorn på Seychellerna. Liknande resultat visas även för turisternas påverkan på ekonomin på norra Cypern (Biçak & Altinary, 1996; Sharpley, 2001), på Norges ekonomi (Evensen, 1998), och på regionala ekonomier i Portugal (Soukiazis & Proença, 2008).

sannolikt brytas ner till mindre beståndsdelar för att kunna behandla sambanden mellan ekologisk produktion och olika underliggande faktorer som stimulerar regional utveckling.

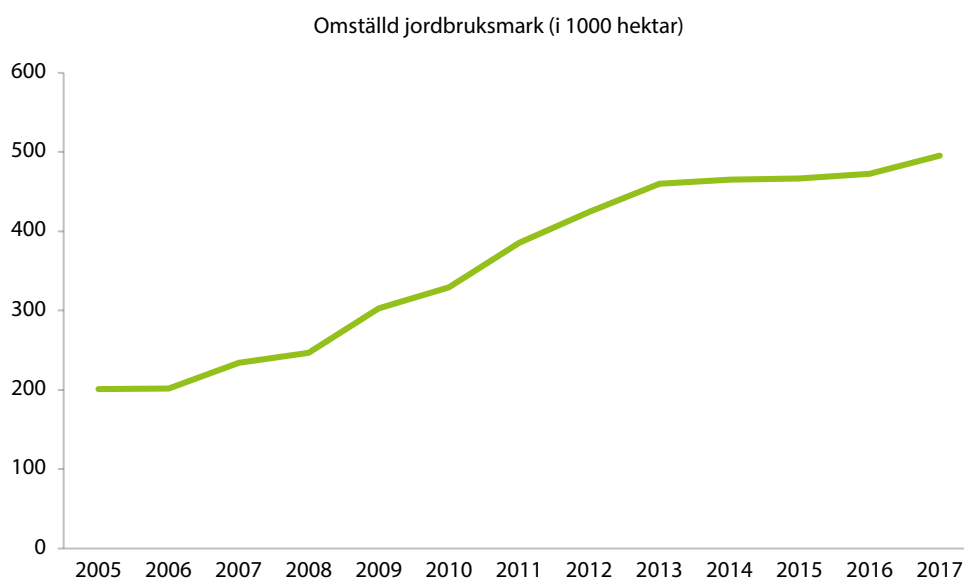
4.2.1 Var finns det ekologiska jordbruket?

Kartorna i [figur 9](#) visar ekologisk växtodlingsareal som har fått ersättning per kommun. Det har skett en relativt stor ökning i många kommuner, men relationen mellan delar av Sverige är generellt sett densamma båda åren. Figuren visar också att fler kommuner har större andel ekologisk areal 2017 jämfört med 2013. Det har inte skett stora förändringar i slättbygder jämfört med skogsbygder.

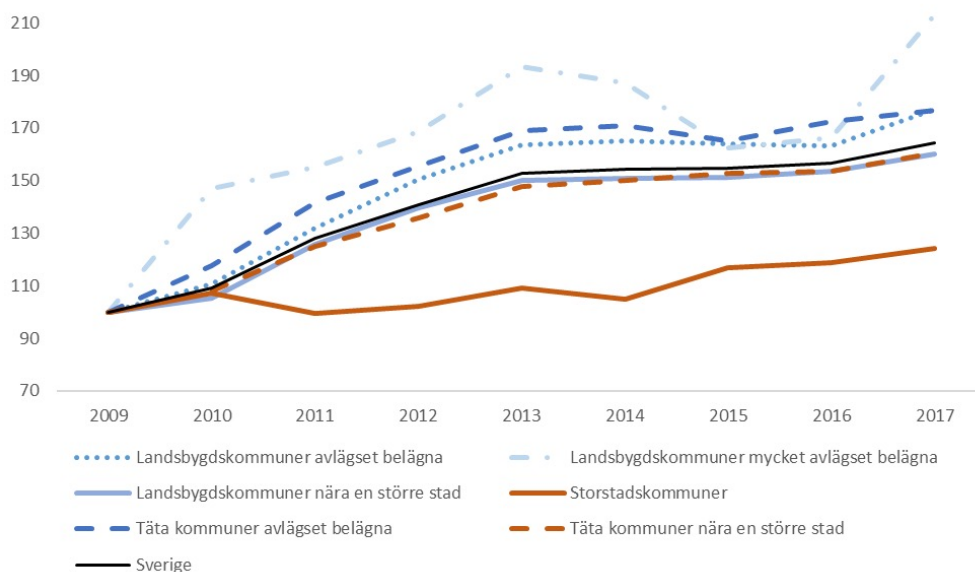

Figur 9. Andel ekologisk areal med ersättning i Sverige 2013 och 2017. Skalan går till från 0 till 1, där 1 är 100 procent (Källa: Jordbruksverkets data bearbetad av Nilsson & Karlsson 2018).

På ett mer övergripande plan kan man konstatera att arealen mark som ställts om från konventionell till ekologisk har ökat oavbrutet sedan starten på tids-serien år 2005 (se [figur 10](#)). [Figur 11](#) visar den procentuella ökningen i de sex kommuntyper som beskrivs i [figur 1](#). Figuren återspeglar *var* i landet den produktiva åkermarken finns samt *var* det tidigare (innan år 2009) hade ställts om till ekologisk produktion. De flesta kommuntyperna liknar varandra i sin utveckling, med undantag för storstadskommuner som ligger på en lägre nivå över tid. Störst variation över tid finns i mycket avlägset belägna landsbygdskommuner. Detta kan bero på att det finns få ekologiska lantbrukare i dessa kommuner, vilket innebär även att små förändringar i antalet kan leda till stora variationer.

Figur 10. Omfattningen av den jordbruksmark i hektar som ställts om från konventionell till ekologisk.

Figur 11. Tillväxt av antal hektar omställd jordbruksmark, basår = 2009.

4.2.2 Relation till besöksnäring och livsmedelsförädling

Tidigare nationalekonomisk litteratur visar att ett sätt för en näring att bidra till den regionala utvecklingen är genom relationen till övrigt näringsliv. På detta sätt antas jordbruket, som tidigare nämnts, vara sammanlänkat med besöksnäringen och livsmedelssektorn. Dessa två näringar kan alltså påverka jordbrukets konkurrenskraft och lönsamhet.

I enkäten som genomfördes inom ramen för den här utvärderingen tillfrågades företagen om de bedrev någon sidoverksamhet utöver jordbruksverksamheten. I [tabell 12](#) presenteras hur stor andel av företagen med sidoverksamhet som bedrev sin sidoverksamhet inom besöksnäringen respektive livsmedelsförädling. Tabellen visar att andelen av företagen som har besöksnäringen som sidoverksamhet är större än andelen som arbetar med livsmedelsförädling.

Tabell 12 visar att mellan stadskommuner och landsbygdskommuner är skillnaderna i andelen som bedriver livsmedelsförädling inte är särskilt stora. Men mellan ekologisk och konventionell produktion är skillnaderna större. Det tycks också vara vanligare att livsmedelsförädling är en kombinationsverksamhet i ekologiska företag, även om andelarna överlag är relativt små.

Besöksnäringen har haft en stark tillväxt under de senaste åren i alla typer av kommuner (SKL, 2018). Tabell 12 visar att skillnaderna i hur många av de som svarade på enkäten som bedrev sidoverksamhet inom besöksnäringen var större mellan produktionstyperna än mellan kommuntyperna. Ekologiska företag i enkäten bedrev i större utsträckning en sidoverksamhet inom besöksnäringen. Störst var skillnaderna mellan ekologisk och konventionell produktion i företagen som finns i en landsbygdskommun.

Tabell 12. Andelen företag med sidoverksamhet i enkäten som bedriver besöksnäring respektive livsmedelsförädling som sidoverksamhet, indelat i kommuntyp och produktionstyp.

Kommun- typ	Produktions- typ	Antal	Besöksnäring som sidoverksamhet till jordbruksverksamhet (%)	Livsmedelsförädling som sidoverksamhet till jordbruks- verksamhet (%)
Landsbygd		513	4,7	2,1
	Konventionell	270	2,2	1,5
	Ekologisk	243	7,4	2,9
Stad		488	4,1	2,3
	Konventionell	256	2,7	1,2
	Ekologisk	232	5,6	3,4

Källa: enkät, egen bearbetning

4.3 Fördelning av ersättningen för ekologisk produktion

Nedan följer en beskrivning av resultaten från den analys av fördelningen av ersättningen för ekologisk produktion som gjorts av Jönköping International Business School (Nilsson & Karlsson, 2018). Analysen använder data för den ersättning som beviljades för ekologisk produktion i landsbygdsprogrammet 2007–2013 och för åren 2014–2017 i den efterföljande programperioden.

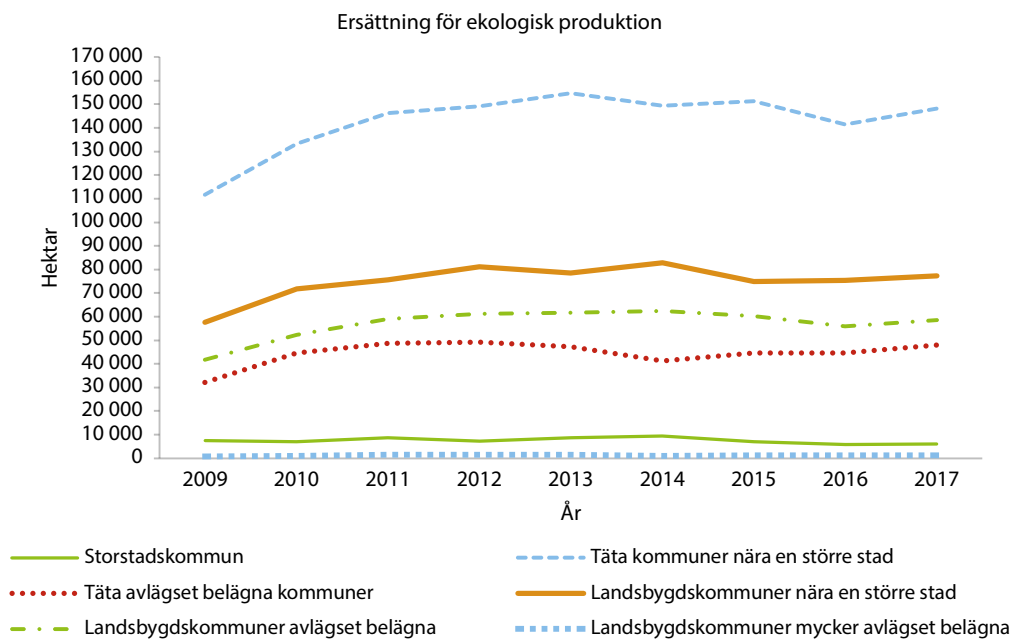
Mellan år 2013 och 2017 ökade den genomsnittliga arealen som lantbrukarna odlade ekologiskt med ersättning, från i genomsnitt 53,4 hektar per lantbrukare till 65,1 hektar i genomsnitt.

4.3.1 Ekologisk odling i stads- och landsbygdskommuner

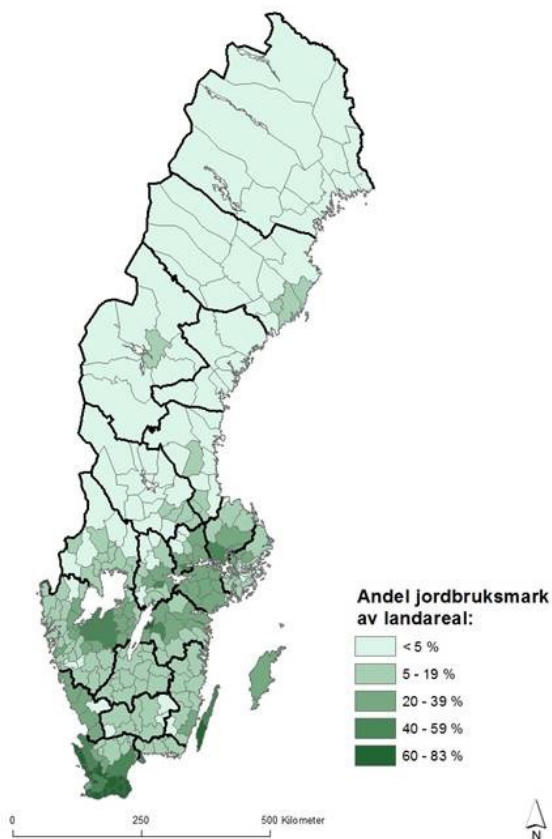
Ett sätt att analysera geografisk fördelning är att titta på spridningen av ersättningen för ekologisk produktion mellan olika kommuntyper. [Figur 12](#) visar den totala arealen med ersättning för ekologisk produktion uppdelat enligt den landsbygdsindelning som tagits fram av Tillväxtanalys (2014) och som också diskuterades tidigare i rapporten.

[Figur 13](#) visar att den totala arealen jordbruksmark med ersättning för ekologisk produktion återfinns i tätare kommuner och kommuner med god tillgänglighet till städer, närmare bestämt i tätare kommuner nära en större stad och i landsbygdskommuner nära en större stad.

Lokaliseringen av jordbruksmark med ersättning för ekologisk produktion är i linje med var bördig jordbruksmark finns i allmänhet, det vill säga nära tätare bostadsmiljöer såsom städer och tätorter. Kartan i [figur 13](#) visar just att jordbruksmarken, som andel av den totala arealen, är störst i de tätare delarna av landet. Detsamma gäller exploatering av jordbruksmark, där omkring 60 procent av all exploatering av jordbruksmark sker inom en kilometer från tätort och då med anledning av bostadsbyggande (Jordbruksverket, 2017).

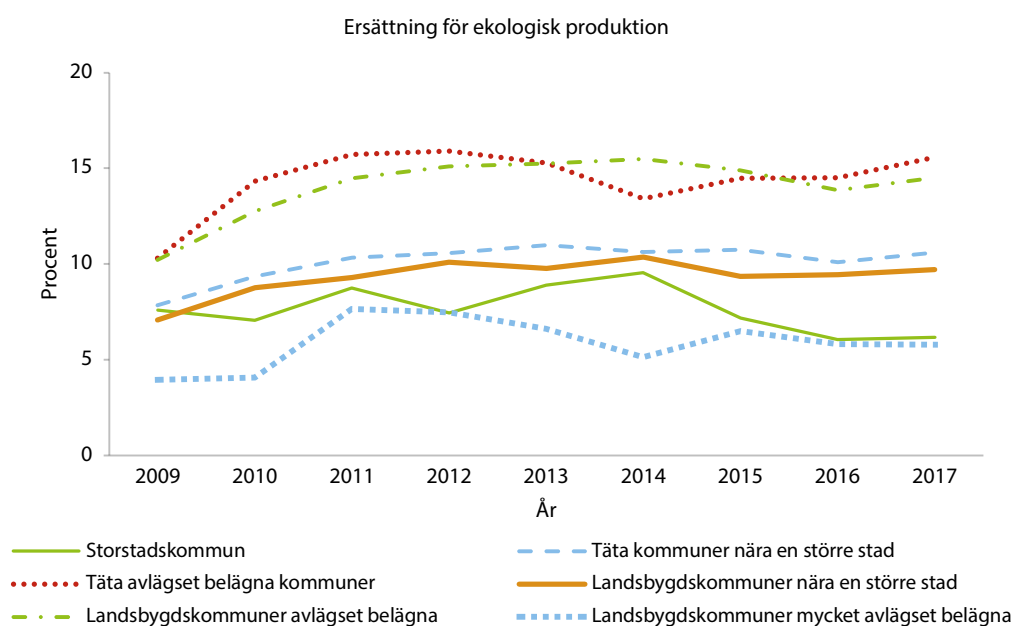
Figur 12. Totalt antal hektar jordbruksmark med ersättning för ekologisk produktion (andel av total jordbruksmark) i olika kommuntyper 2009–2017 (Källa: Nilsson & Karlsson 2018).

Figur 13. Andel av jordbruksmark av landareal (Källa: Sveriges officiella statistik, 2017).

Figur 14 visar hur stor andel av den totala jordbruksmarken som har ersättning för ekologisk produktion per kommuntyp. Figuren visar att

- sett som andel av den totala jordbruksarealen i kommunen är ekologisk areal med ersättning vanligare i de mer avlägset belägna kommunerna (avlägset belägna tätorter och avlägset belägna landsbygdskommuner).
- i storstadskommuner och de mycket avlägset belägna landsbygdskommunerna är den ekologiska andelen minst. tätortsnära kommuner).

Figur 14. Andelen av den totala jordbruksmarken som har ersättning för ekologisk produktion 2009–2017 (Källa: Nilsson & Karlsson 2018).

Utifrån det sätt marken är fördelad i Sverige kan man alltså se att ersättningen för ekologisk produktion tenderar att finnas i eller i närheten av tätare miljöer (figur 12). Detta har, som nämnts ovan, sannolikt sin grund i var lämplig mark finns tillgänglig. Detta i sig är också relaterat till villkor för marknaden på dessa platser. Av historiska skäl finns täta miljöer på en plats med goda villkor för odling, vilket också betyder att jordbrukarna på dessa platser har relativt god tillgänglighet till större avsättningsmarknader.

Vad gäller sysselsättningen har den minskat i samtliga kommuntyper, men minskningen har varit minst i storstadskommunerna. Det beror också sannolikt på att dessa regioner har jämförelsevis goda förutsättningar för jordbruk, eftersom den bördigaste åkermarken finns i dessa regioner. I regionerna utanför storstäderna har tillväxt i omsättning och förädlingsvärde dock varit högre än i storstadskommunerna. Den generella tillväxten i omsättning och minskning av sysselsättning indikerar att det skett en teknikutveckling i jordbruksföretagen där arbetskraft ersatts med maskinkraft. En ökad produktivitet har också stimulerat tillväxten i förädlingsvärde. Förädlingsvärdet har sannolikt inte har stigit särskilt mycket till följd av en ökad förädlingsgrad i jordbruksproduktionen utan är snarast ett resultat av en mer effektiv användning av insatsvaror (SOU 2017).

5 Miljö och klimat

I det här avsnittet presenterar vi först kort information om nationella och globala mål som har koppling till ekologisk produktion. Därefter redogör vi för den ekologiska produktionens effekter på miljö och klimat ur flera miljöaspekter. Genomgången bygger på relevant litteratur.

5.1 Mål med koppling till ekologisk produktion

Miljö- och klimatdebatten har ökat i samhället. Frågan om livsmedelssektorns miljö- och klimateffekter har fått ökat fokus och blivit alltmer debatterad. Den debatt som nu pågår spänner över många aspekter av livsmedelsproduktion och livsmedelskonsumtion och har vid sidan om direkta klimat- och miljöeffekter också berört frågor som global livsmedelsförsörjning, GMO, bioenergiproduktion, närproducerade livsmedel, ekologiskt producerade livsmedel med mera (Jordbruksverket 2010:1; Jordbruksverket 2012:37).

Sverige har som mål att livsmedelsproduktionen i landet ska öka, men ökningen ska inte innebära någon negativ miljöpåverkan. Inte heller ska Sverige exportera miljöbelastningar genom att importera mat som är tillverkad med mer miljöpåverkan än vad den inhemska produktionen orsakar. Det finns en ambition att både ekologisk och konventionell inhemsk produktion ska öka i takt med ökad efterfrågan (Jordbruksverket, 2018:16).

Ett av flera syften med ekologisk produktion är att bidra till att uppfylla de svenska miljö kvalitetsmålen. Det finns ett samband mellan jordbruk och fjorton av de totalt sexton miljö kvalitetsmålen. För elva av dessa fjorton mål finns studier som antingen visar på att själva den ekologiska produktionsformen, eller de strukturella skillnader som den ger upphov till, har betydelse för hur snabbt jordbruket kan uppfylla miljö kvalitetsmålen. Den begränsade användningen av växtskyddsmedel inom ekologisk odling bidrar till att nå miljö kvalitetsmålen Giftfri miljö och Grundvatten av god kvalitet. Tillsammans med varierade växtföljder och större inslag av vall bidrar det till att nå miljö kvalitetsmålen Ett rikt odlingslandskap och Ett rikt växt- och djurliv (Jordbruksverket 2004; 2012).

Även i globala miljö mål lyfts ekologisk produktion fram som en viktig del. I Agenda 2030 beskrivs att ekologisk produktion behöver utvecklas för att kunna vara ett av flera redskap för att nå de globala målen som antagits av FN år 2015. De globala målen balanserar de tre dimensionerna av hållbar utveckling: den ekonomiska, den sociala och den miljömässiga (FN, 2018; Jordbruksverket, 2018:16).

5.2 Den ekologiska produktionens påverkan på miljö och klimat

Befolkningstillväxt och klimatförändringar utmanar våra livsmedel- och jordbrukssystem och ger argument för en ökad intensifiering av jordbruket, vilket kan leda till bland annat övergödning, bekämpningsmedelsrester, jorderosion, minskad biologisk mångfald. Ett alternativ för att minska den negativa miljöverkan är genom ökat ekologiskt jordbruk, smart utnyttjande av naturens egna resurser och förbättring av produktiviteten.

En nyligen genomförd litteraturstudie (Landquist m.fl., 2016) har gått igenom många vetenskapliga undersökningar och lyfter fram att en positiv faktor för den ekologiska odlingen är att kemiska växtskyddsmedel generellt inte används, vilket minskar risken för spridning av naturfrämmande ämnen i miljön. Det ekologiska jordbrukets struktur är också positiv för att gynna biologisk mångfald, vilket bidrar till det nationella miljökvalitetsmålet Ett rikt odlingslandskap. Den synbara effekten av detta blir störst i slättbygderna, i storskaliga landskap, där skillnaderna blir större.

Seufert med flera (2017) visar att ekologisk odling har positiva effekter på flera miljöaspekter globalt (exempelvis ökad biodiversitet och förbättrad vatten- och jordkvalitet) men att de mindre skördarna ibland kommer att minimera de positiva effekterna. När det gäller klimatpåverkan och övergödning framhålls ekologisk odling därför inte som ett bättre alternativ än konventionell odling. Dock är ekologisk odling mer positiv för den biologiska mångfalden. Inledande studier visar att ekologiska jordbrukssystem bidrar till ökade ekosystemtjänster och sociala fördelar. Men ekologisk odling är inte hela lösningen för att skapa etablerade hållbara livsmedelsystem, och därför behövs också andra innovativa lösningar (Reganold m.fl., 2016).

Enligt Lori med flera (2017) spelar en aktiv och divers jordmikrobiota en viktig roll för olika markbaserade ekosystemtjänster, såsom näringsrotation, kontroll av erosion samt skadedjurs- och sjukdomsreglering. Deras litteraturstudie baseras på 56 olika studier som sammanfattningsvis visar att ekologiskt jordbruk kunde påvisa 32–84 procent ökad mikrobiell biomassa relativt det konventionella jordbruket. En varierad växtföljd som inkluderar kvävefixerande grödor är viktigt. Studierna påvisar att skillnaden i mikrobiell aktivitet och förekomst i marken varierar beroende på markanvändning, grödval och klimatzoner oavsett produktionsform. Men ekologiskt jordbruk bidrar till en förstärkt aktivitet och förekomst relativt konventionellt jordbruk.

Enligt Lakner med flera (2017) finns det fler studier som visar att det ekonomiska utfallet kan påverkas negativt av ersättningen för ekologisk produktion jämfört med konventionellt jordbruk. Detta kan bero på exempelvis kostnadsökning för insatsvaror och arbetskostnader. Men om man även tar hänsyn till miljöaspekterna visar ekologiskt jordbruk samma eller ett högre mått av effektivitet.

Hittills har den största delen av jordbruksmarken som ställts om till ekologisk varit gräsbevuxen mark, beten och vall för grovfoderproduktion. Det är en jämförelsevis enkel produktion att ställa om. Med målet att öka den ekologiska jordbruksarealen växer komplexiteten, i synnerhet om konsumenterna efterfrågar ett bredare utbud av ekologiska produkter. Det innebär att flera olika produktionsgrenar behöver öka sina ekologiska produktionsvolymmer (Jordbruksverket, 2018:16).

5.2.1 Ekologisk odling gynnar biologisk mångfald

Den rumsliga och tidsmässiga variationen på fält-, gårds- och landskapsnivå är betydelsefull för att behålla en rik biologisk mångfald i odlingslandskapet. Jordbrukets strukturutveckling i Sverige och övriga Västeuropa har under det senaste århundradet dock lett till minskad variation i landskapet, vilket anses vara en av orsakerna till utarmningen av biologisk mångfald i odlingslandskapet. Många arter behöver ett varierat landskap med småbiotoper och olika grödor för att överleva. En ökad mångfald kan uppnås genom större variation av grödor (både över tid i en växtföljd och mellan och inom fält samma år), och genom minskad användning av växtskyddsmedel, vilket ger ökat inslag av ogräs, insekter och svampar. Ökad integrering av växtodling och djurhållning ger också större biologisk variation (Jordbruksverket, 2010:1).

Enligt Landquist med flera (2016) finns det starka belägg för att ekologiskt jordbruk i de flesta fall främjar den biologiska mångfalden i större utsträckning eller har en mindre skadlig effekt än konventionellt jordbruk.

Bengtsson med flera (2005) finner att ekologiskt jordbruk i genomsnitt har 30 procent högre artrikedom än konventionellt jordbruk. Vidare finner de att ekologiskt jordbruk i genomsnitt har 50 procent högre förekomst av organismer¹¹ än konventionellt jordbruk. Genomgången baseras på ett stort antal studier. I studierna jämfördes biologisk mångfald (artrikedom och/eller förekomst av organismer) i ekologiskt och konventionellt jordbruk med avseende på växter, ryggradslösa djur, ryggradsdjur, bakterier, jästsvampar och andra marklevande organismer. En annan studie (Tuck m.fl., 2014) hävdar också att ekologiskt jordbruk bidrar till ökad biodiversitet cirka med 30 procent och har större betydelse för biodiversiteten i intensivt odlade regioner. Resultaten är robusta och har varit det under en lång tidsperiod.

Enligt Hole med flera (2005) har ekologiskt jordbruk högre biologisk mångfald än konventionellt jordbruk i 67 procent av studiejämförelserna. I 25 procent av jämförelserna är det blandat resultat eller ingen skillnad alls. I 8 procent av jämförelserna är biologiska mångfalden lägre i ekologiskt jordbruk än i konventionellt jordbruk. Slutsatserna är baserade på resultat från ett stort antal studier som jämförde biologisk mångfald (artrikedom och/eller förekomst av organismer) i

---

¹¹ Antal per ytenhet.

ekologiskt och konventionellt jordbruk med avseende på fåglar, däggdjur, fjärilar, spindlar, dagmaskar, insekter, växter och markmikrober.

Rahmann (2011) visar att ekologiskt jordbruk har högre biologisk mångfald än konventionellt jordbruk i 83 procent av studiejämförelserna. I 14 procent av jämförelserna syns ingen skillnad i 3 procent av dem syns en lägre biologisk mångfald i ekologiskt jordbruk än i konventionellt jordbruk.

Den största positiva effekten på biologisk mångfald uppnås genom en omställning till ekologisk produktion i det homogena slättlandskapet, där kontrasten mellan de konventionella och ekologiska brukningsformerna är som störst. Det innebär att effekten är störst i slättbygderna, i storskaliga jordbrukslandskap. I svensk skogsbygd är det viktigare att bibehålla ett aktivt jordbruk oavsett produktionsform än att gynna en viss produktionsform (Jordbruksverket, 2012:37).

5.2.2 Produktion utan kemiska växtskyddsmedel

Avsaknaden av kemiska växtskyddsmedel är den faktor som oftast lyfts fram som mest positiv för den ekologiska odlingen. En minskad användning av bekämpningsmedel minskar risken för att naturfrämmande ämnen sprids i miljön. Störst effekt och störst förändring ser man om omläggning till ekologisk odling sker i slättbygdsområden där användningen av växtskyddsmedel oftast är högre än i skogs- och mellanbygder. De flesta studierna pekar på att det som har störst betydelse för att nå målen är en minskad användning av växtskyddsmedel och mineralgödsel (Landquist m.fl., 2016).

En utvärdering som Jordbruksverket (2012:37) har genomfört visar att ekologisk produktion medför positiva effekter när det gäller minskad användning av växtskyddsmedel. Detta gynnar framför allt den biologiska mångfalden men minskar även hälsoriskerna.

5.2.3 Växtnäringsförluster inom ekologisk produktion

Förluster av växtnäring från jordbruket får många olika konsekvenser för miljön. Kväve kan utlakas som nitratkväve och orsaka övergödning. Kväve kan också avgå som ammoniak. När ammoniumjoner tillförs marken och oxideras till nitrat har de en försurande verkan. Förluster av kväve ger även klimateffekter vid lustgasavgång och hälsoeffekter vid förekomst av nitrat i grundvatten. Fosfor kan orsaka övergödning i sötvatten där Östersjöns algblomningar är ett exempel.

Den grundläggande principen för växtnäringsförsörjning i ekologisk produktion är att växterna i huvudsak ska tillföras näring genom markekosystemet och att odlingen ska ske i en varierad växtföljd. Markens bördighet ska bibehållas eller höjas genom odling av baljväxtriika vallar eller gröngödslingsgrödor, odling av växter med djupt rotsystem, nedbrukning av organiskt material samt tillförsel av stallgödsel och andra biprodukter från ekologisk djurhållning (Jordbruksverket, 2010:1; Jordbruksverket, 2012:37).

I ett ekologiskt produktionssystem strävar man efter en balans mellan antal djur och areal. Målet är att foderproduktionen och djurproduktionen ska föras samman i ett integrerat kretslopp i det ekologiska lantbruket. Något som också utmärker det ekologiska produktionssystemet är att lättlösliga mineralgödselmedel inte får användas.

På animaliegårdar som köper in foder finns en ökad risk för växtnäringsöverskott, vilket kan leda till växtnäringsförluster. På ekologiska djurgårdar produceras den största delen av fodret på gården, och foderinköpen är därmed ofta lägre jämfört med på en konventionell gård. Det finns därmed en potential att ekologisk animalieproduktion ger mindre risk för övergödning jämfört med konventionell (Landquist m.fl., 2016).

Vid ekologisk produktion är kväveöverskottet per hektar lägre på såväl växtodlingsgårdar som kött- och mjölkgårdar. På ekologiska kött- och mjölkgårdar är också fosforöverskottet lägre. På ekologiska växtodlingsgårdar är dock fosforöverskottet högre, vilket kan förklaras med att fosforrika gödselmedel, som är godkända för ekologisk odling, köpts in. Numera finns det dock specialgödselmedel för ekologisk växtodling med lägre innehåll av fosfor. Det finns svårigheter i ekologiskt jordbruk med att styra gödselgivor på samma sätt som man kan göra i med handelsgödsel i konventionellt jordbruk. Produktionen och användningen av handelsgödsel medför dock en ökning av mängden reaktivt kväve i ekosystemet. En ökad användning av reaktivt kväve som gödningsmedel har gjort att världens befolkning kunna växa, men har samtidigt haft betydande negativ inverkan på miljön och människors hälsa (Sutton M.A. & Grinsven H., 2011).

Men trots att ekologisk produktion bedöms ha en viss positiv effekt på minskningen av växtnäringsförluster är skillnaderna per hektar i jämförelse med konventionell odling små – till stor del beror minskningen på andra faktorer, till exempel produktionsinriktning, bruksmetoder med mera (Jordbruksverket, 2012:37).

När man tar hänsyn till den mindre skörden för ekologisk odling blir resultatet att den ekologiska odlingen medför högre växtnäringsförluster per kilo produkt. Den lokala miljöeffekten påverkas dock i högre grad av växtnäringsförluster per hektar än per kilo produkt. På det lokala planet är det antal hektar som ligger vid ett vattendrag som styr hur mycket växtnäring som hamnar i vattendraget och skapar övergödning, inte hur många ton åkermarken avkastar. Skillnaden i läckage mellan ekologisk och konventionell produktion är relativt liten när man räknar per hektar.

5.2.4 Är ekologisk odling bra för klimatet?

Det råder brist på kunskap om hur ekologisk produktion påverkar klimatet i förhållande konventionellt. En allmän slutsats är dock att ekologisk produktion sammantaget medför en viss, men osäker, positiv klimatpåverkan genom lägre utsläpp av växthusgaser. Detta beror på att den ekologiska växtodlingen består

av en hög andel vall och att ekologisk produktion medför ökad recirkulering av kväve. Kolinlagringen kan bli högre i ekologisk produktion som ett resultat av att vall och mellangrödor kommer tätare i en växtföljd. Men eftersom skillnaderna i klimateffekterna ändå är små utgör dessa inte en avgörande faktor när man jämför effekterna av de två olika odlingssystemen, vilket framgår i Jordbruksverkets (2012:37) underlag som beskriver jordbrukets roll i minskningen av utsläppen av växthusgaser till 2050.

I Livsmedelverkets (Landquist m.fl., 2016) litteraturstudie har man prioriterat studier som har använt livscykelanalys (LCA), som är en metod för att studera jordbruksprodukters miljöpåverkan. Resultatet från livscykelanalyser visar att markanvändningen är högre för ekologisk produktion än för konventionell, eftersom skördenivån oftast är lägre. Ekologiskt producerade livsmedel ger också upphov till en lägre ekotoxisk miljöpåverkan (det vill säga påverkan från exempelvis tungmetaller och kemiska substanser från växtskyddsmedel) per hektar, men i regel kräver ekologisk produktion å andra sidan mer mark än konventionell. LCA-analyser är mer representativa för konventionellt högintensivt jordbruk, vilket gör att deras resultat kan vara missvisande för mindre intensiva jordbruk, vilket ofta ekologiska jordbruk ofta är (van der Werf, Knudsen & Cederberg, 2020). Det innebär att LCA-analyser inte är tillräckligt träffsäkra för ekologiskt jordbruk. Det kan bero på avsaknad av funktionella indikatorer för ekologiska nyckelfrågor, ett smalt perspektiv på funktioner inom ekologiskt jordbruk eller inkonsekvent utformning av sekundära effekter.

En annan aspekt som påverkar klimatet är användning av mineralgödselkväve, som ger högre utsläpp av växthusgaser. Det beror på att produktionen av mineralgödsel i sig leder till utsläpp av växthusgaser. Ekologisk produktion använder inte mineralgödselkväve, vilket kan ses som positivt för klimatet. Däremot kan ekologiskt jordbruk leda till en högre bränsleförbrukning än konventionellt jordbruk. Anledningen till detta är att ogräsharvning och spridning av stallgödsel ger upphov till många överfarter och inomgårdstransporter som inte förekommer i samma utsträckning vid konventionell odling.

Man kan dra slutsatsen att ekologisk produktion sammantaget medför en viss, men osäker, positiv klimatpåverkan genom lägre utsläpp av växthusgaser. Detta beror på att den ekologiska växtodlingen består av en hög andel vall och att ekologisk produktion medför ökad recirkulering av kväve. Kolinlagringen kan bli högre i ekologisk produktion som ett resultat av att vall och mellangrödor kommer tätare i en växtföljd. Men eftersom skillnaderna i klimateffekterna ändå är små så utgör inte dessa en avgörande faktor vid en effektjämförelse mellan de två olika odlingssystemen (Jordbruksverket, 2012:37).

6 Diskussion

I det här avsnittet för vi en sammanfattande diskussion kring de två perspektiv av ekologisk produktion som har varit i fokus i utvärderingen. Det ena är den ekologiska produktionens eventuella effekt på landsbygdernas utveckling. Den andra är påverkan på miljön och klimatet.

6.1 Landsbygdsutveckling

Vi har valt att dela in denna diskussion i ett antal delar. Var och en av dem diskuterar om och hur ekologisk produktion påverkar landsbygdernas utveckling. I slutet av avsnittet diskuterar vi även landsbygdsprogrammets ersättning till ekologisk produktion.

6.1.1 Konkurrenskraft

En bra eller förbättrad konkurrenskraft kan bland annat påverka landsbygdernas utveckling genom att öka företagets lönsamhet. Detta skapar effekter på den omkringliggande miljön, bland annat genom en potentiellt ökad efterfrågan på lokala och regionala tjänster och produkter. Det motsatta, det vill säga en lägre lönsamhet, kan å andra sidan till och med leda till att verksamheten lägger ner eller flyttar till en annan plats.

I relation till konkurrenskraften finns det studier som pekar på att ekonomiska bidrag exempelvis inte har någon stor påverkan på beslut att diversifiera sin verksamhet. Däremot är den generellt ökade lönsamheten och möjligheten till kompetensutveckling (genom kurser) desto större drivkrafter för att genomföra förändringar i företaget. Det visar Larm och Ohlsson (2012) med en intervjustudie som menar att ur ett perspektiv att utveckla landsbygden kan information, utbildning och samverkan vara viktigare än ekonomiska bidrag.

I den enkät som genomfördes inom ramen för utvärderingen tycks ett av lantbrukarnas främsta skäl till att bedriva ekologisk produktion vara ekonomiskt. Även minskad påverkan på miljö och klimat är ett skäl som uppges som viktigt. Marknaden för ekologiska produkter anses vara relativt god just nu, vilket påverkar lönsamheten positivt. Det anses av vissa kunna ge möjlighet att utveckla andra verksamheter på gården. Men andelen respondenter i enkäten som hävdar detta är relativt liten – det är inte många respondenter som svarar att de bedriver ekologisk produktion för att få möjlighet att diversifiera och träda in på nya marknader. Det kan vara en följd av enkätens utformning. Exempelvis, att svara på frågan ökad lönsamhet kan indirekt vara en följd av övriga faktorer. Utifrån enkäten är det därför svårt att i detalj utröna anledningarna. Men det ligger nära till hands att hävda att respondenterna på olika sätt anser sig få en förbättrad konkurrenskraft, givet hur marknaden och dess efterfrågan ser ut i dag.

En annan viktig del av konkurrenskraften är förnyelse och innovation. Enkätens deskriptiva statistik visar att respondenterna med ekologisk produktion är något mer innovativa, särskilt när det gäller att introducera nya produkter. Detta skulle potentiellt kunna vara de ekologiska jordbrukens sätt att erbjuda sina produkter med kortare livsmedelskedja. Det är dock relativt få företag som anser att anledningen att producera ekologiskt är direkt kopplad till att utveckla andra verksamheter. Därmed är en sådan slutsats svår att dra enbart från dessa resultat. Av resultaten går det även att utläsa att de ekologiska jordbruken har en något högre innovationshöjd, det vill säga att dessa jordbruks innovationer är nya på större eller fler marknader än de konventionella jordbrukens innovationer. Detta är något som bör undersökas mer fördjupat.

6.1.2 Diversifiering

Diversifiering är som tidigare nämnts en del av företags eller platsers konkurrenskraft. Diversifiering kan vara viktig för ökad lönsamhet, men framför allt är den viktig för att kunna sprida riskerna i lönsamhet över tid. Den kan helt enkelt vara en källa för ökad konkurrenskraft. Med hjälp av registerdata går det att se att drygt 43 procent av *alla* jordbruksföretag också har någon form av sidoverksamhet. Detta har ökat med mer än 60 procent sedan 2007, vilket kan anses vara en relativt stor ökning. Bortsett från entreprenad är hantverk och livsmedelsförädling de sidoverksamheter som har starkast tillväxt. Även när det gäller omfattning sett över sektorn som helhet är entreprenad störst, och därefter kommer kombinationsverksamheter kopplade till turism och fritid. Även livsmedelsförädling är en av de sidoverksamheter som är relativt vanlig.

Utifrån enkäten är det nära 64 procent av de ekologiska jordbruken som bedriver någon form av sidoverksamhet. Det är något fler än för de konventionella jordbruken, som i större utsträckning tycks specialisera sig på *en* typ av verksamhet. Vad gäller vilken typ av sidoverksamhet man bedriver menar omkring 8,4 procent av de ekologiska jordbruken att de har inriktning mot besöksnäring. Den motsvarande siffran är drygt 3 procent för de konventionella jordbruken. Entreprenadverksamhet bedrivs av en något större andel konventionella jordbruk än ekologiska. Inom båda produktionstyperna bedriver en relativt stor andel sidoverksamhet med skog men även annan entreprenad.

Besöksnäringen tycks vara en relevant verksamhet för jordbrukssektorn och kanske särskilt för de jordbruk som bedriver ekologisk produktion. Eftersom besöksnäringen tenderar att vara beroende av god tillgänglighet kan man anta att det kan finnas skillnader mellan städer och landsbygder. Det går att se att i kommuner som karaktäriseras som landsbygdskommuner är andelen jordbruk som har besöksnäring som sidoverksamhet större för ekologiska jordbruk än för konventionella. I kommuner som räknas till gruppen städer har de konventionella jordbruken en något större andel som också bedriver någon form av besöksnäring.

6.1.3 Lokala och regionala effekter

Utifrån hur marken är fördelad i Sverige kan man se att ersättningen för ekologisk produktion tenderar ges till jordbruk i eller i närheten av tätare miljöer. Detta har som nämnts ovan sannolikt sin grund i var lämplig mark finns tillgänglig. Med andra ord har människor helt enkelt bosatt sig på platser där det finns goda förutsättningar för att odla sin mat. I detta ingår även att villkor för marknaden är goda på dessa platser. Täta miljöer har av historiska skäl sin lokalisering på en plats med goda villkor, vilket också betyder att jordbrukarna på dessa platser har relativt god tillgänglighet till större avsättningsmarknader. Detta ger en grund till att ställa frågan: kan ersättning för ekologisk produktion spela en viktig roll för att utveckla platser som har sämre villkor för tillgänglighet till marknader, och hur ser den rollen i så fall ut? Det går inte att med denna data ge ett detaljerat svar på den frågan. Däremot kan man anta att tillgänglighet till marknader har betydelse. Beroende på *vilket mål* som ersättningen är tänkt att uppnå kan man då tänka sig två möjliga scenarier. Trots att vi nedan beskriver scenarierna i två delar behöver de inte stå i motsats till varandra.

Ett första möjligt scenario bygger på att ersättningens syfte är att öka andelen ekologisk produktion för att få störst positiv (ekonomisk) effekt för *jordbruket* och *livsmedelsproduktionen* som helhet. Möjligtvis bör då fokus initialt vara att ge ersättning till platser med optimala förutsättningar, vilket utifrån den här utvärderingens resultat verkar vara i eller i närheten av täta miljöer. Dessa platser har bra mark men även väletablerade marknader och framför allt större avsättningsmarknader.

Det andra scenariot är möjligt om man utgår från att ersättningen har som syfte att maximera effekten på den lokala och *regionala utvecklingen*. I detta kan man tänka i ytterligare två dimensioner. För det första kan ambitionen vara att ersättningen till de ekologiska jordbruken ska ha effekt på så många som möjligt i en lokal och regional miljö. I så fall är det möjligtvis mer effektivt att fördela ersättning till tätare miljöer, eftersom största möjliga utveckling för de ekologiska jordbruken i dag ju tycks vara relaterad till goda tillgänglighetsvillkor. Men ambitionen kan å andra sidan i stället vara att ersättning till ekologiskt jordbruk bör fördelas till platser med sämre villkor för denna typ av produktion och relativt sett sämre tillgänglighetsvillkor. Eftersom lantbrukare på dessa platser har sämre förutsättningar är de möjligtvis relativt långt ifrån att ta ett eget beslut om att ställa om från konventionellt jordbruk till ekologiskt.

6.2 Miljö och klimat

Utvärderingen visar att bevarande av biologisk mångfald och en minskad användning av växtskyddsmedel är viktiga miljö- och hälsohänsyn för lantbrukare som väljer att bedriva ekologisk produktion. Miljöfrågor anses vara viktiga och ha stor betydelse även för lantbrukare som driver konventionell odling.

6.2.1 Miljöeffekter

Avsaknaden av kemiska bekämpningsmedel är den faktor som oftast lyfts fram som mest positiv för den ekologiska odlingen och minskar risken för spridning av naturfrämmande ämnen i miljön. Därför leder en minskad användning av växtskyddsmedel och en varierad växtföljd (vilket man bland annat får genom en ökad integrering av växtodling och djurhållning) till en ökad biologisk mångfald.

Ekologisk produktion bedöms ha en viss positiv effekt på minskningen av växt-näringsförlusterna men skillnaderna per hektar är små mellan konventionell och ekologisk odling. Ekologisk odling medför högre växt-näringsförluster per kilo produkt men den lokala miljöeffekten påverkas i högre grad av växt-näringsförluster per hektar än kilo produkt.

6.2.2 Klimateffekter

Markanvändningen för ekologisk produktion kan antas ha koppling till klimat-effekter. Klimatmässigt innebär därmed ekologisk odling en större negativ klimat-påverkan per kilo gröda jämfört med konventionell odling. Detta förklaras med att det behövs mer areal för att upprätthålla samma produktion för ekologisk odling på grund av lägre avkastning och ekologiskt jordbruk kan leda till en högre bränsleförbrukning än konventionellt jordbruk. Däremot blir utsläppen av växthusgaser mindre i ekologisk odling eftersom det inte används mineralgödsel som i konventionell odling. Tillverkningen av mineralgödsel utgör de största utsläppen av växthusgaser i jordbruksproduktionen.

6.2.3 Jordbruksområden

Effekterna av ekologisk produktion är mer märkbara i slättbygder än i skogsbygder, eftersom det bedrivs ett mer intensivt jordbruk i slättbygder. Minskad användning av växtskyddsmedel kan leda till ökad biologisk mångfald i den intensiva odlade slättbygden. Det finns begränsade direkta fördelar för biologisk mångfald i skogsbygd. Däremot kan det finnas indirekta fördelar. Den biologiska mångfalden, som är beroende av ett öppet odlingslandskap kan antas gynnas indirekt i skogsbygder.

De största förändringarna i areal när det gäller ersättningen för ekologisk produktion har skett i Götalands södra slättbygder och Götalands mellanbygder. Däremot har arealen minskat i Svealands och norra Götalands slättbygder. Trots att perioden 2007–2017 rör två programperioder med delvis ändrade utformningar för miljöersättningen bedömer vi att dessa ändringar inte medfört förändringar i själva produktionen.

7 Slutsatser

Den här utvärderingen har analyserat hur ersättning för ekologisk produktion i landsbygdsprogrammet har påverkat landsbygdsutveckling samt miljö och klimat i Sverige 2007–2017. Ersättningen har förändrats under de tio åren, vilket gör att det går att få en fingervisning om hur en viss utformning av ersättningen har påverkat landsbygdsutveckling samt miljö och klimat. Utifrån det som har redogjorts för i denna analys kan man dra följande slutsatser.

Den första samlingen frågor för utvärderingen ställdes i syfte att ta reda på i vilken utsträckning ersättningen för ekologisk produktion leder till landsbygdsutveckling. Frågan har flera dimensioner och är inte helt enkelt att svara på. Sammanfattningsvis kan man konstatera att ersättningen för ekologisk produktion tenderar att främst fördelas till täta miljöer. Det beror på att stora delar av svensk jordbruksmark ligger i anslutning till täta miljöer och inom landets tre storstadsregioner. Däremot är det i landsbygder som den ekologiska arealen ökar procentuellt mest.

7.1 Kortare förädlingskedjor inom ekologisk produktion har positiva effekter på livsmedelssektorn

Enkätundersökningen visar att lantbrukare med ekologisk produktion har en något större benägenhet att sälja sina produkter på den lokala marknaden eller i samverkan med ett lokalt förädlingsföretag. Detta har en positiv effekt på den lokala ekonomin i och med att varan i större utsträckning förädlas lokalt. Det skapar i sin tur förädlingsvärde och arbetstillfällen och leder dessutom till en ökad diversifiering och ökad samverkan på lokal nivå. Samverkan kan enligt tidigare forskning vara positivt för kunskapsspridning, vilket i sin tur har en positiv påverkan på förnyelse, innovation och tillväxt.

7.2 Lantbrukare med ekologisk produktion diversifierar sin verksamhet i större utsträckning

Lantbrukare med ekologisk produktion är enligt enkätundersökningen något mer benägna att diversifiera sina företag än de med konventionell produktion. Diversifiering är positivt för det enskilda företagets ekonomi såväl som för den lokala ekonomin, särskilt ur perspektivet ekonomisk hållbarhet. Den ger ”fler ben att stå på” och kan på så sätt minska den ekonomiska sårbarheten.

7.3 Ekologisk produktion verkar bidra till starkare interaktion mellan jordbruk och andra sektorer

Att lantbrukare driver kombinationsverksamheter tycks vara vanligt, oavsett om de bedriver jordbruk konventionellt eller ekologiskt. Enkätens resultat kan dock tolkas så att lantbrukare med ekologisk produktion är något mer benägna att driva sitt jordbruk i kombination med en verksamhet inom besöksnäringen. Enligt delar av den forskning som redovisats i rapporten kan det antas vara en näring som är särskilt bra för utveckling av den lokala ekonomin. Vidare visar enkätundersökningen också att en större andel av lantbrukarna med ekologisk produktion säljer sina produkter lokalt, vilket ger förutsättningar för lokala förädlingsföretag inom livsmedelsproduktion.

7.4 Konkurrenskraften verkar påverkas positivt av ekologisk produktion

Slutsatserna om den ekologiska produktionens koppling till kortare förädlingskedjor, diversifiering och starkare interaktion med andra sektorer kan alla antas påverka företagens lönsamhet och konkurrenskraft. Men det går inte att med statistisk säkerhet belägga i denna rapport. Däremot kan man konstatera att tidigare forskning visar att (i) diversifiering av företagets verksamhet kan vara bra för ekonomisk lönsamhet och överlevnad (ii) besöksnäringen är en typ av diversifiering som kan ha en relativt stor betydelse för den lokala ekonomin (iii) förkortade livsmedels-/förädlingskedjor kan vara bra för de enskilda företagens lönsamhet men även det lokala näringslivets integrering. Ur dessa perspektiv pekar enkäten på att ekologiska jordbruk har potential att påverka lönsamhet och konkurrenskraft i en positiv riktning.

En annan viktig del av ett företags konkurrenskraft är dess benägenhet att vara innovativt. Utvärderingen visar att de ekologiska jordbruken är något mer benägna att vara innovativa. Det är dock svårt att utröna om det är de ekologiska jordbruken som är mer innovativa eller om det är de innovativa företagen som är mer benägna att ställa om från konventionellt jordbruk (en så kallad *selektionseffekt*).

7.5 Ekologisk produktion gynnar biologisk mångfald och minskar växtnäringsförluster och växthusutsläpp

Vi kan dra slutsatsen att ekologisk produktion behöver öka mer i slättbygderna för att ge en minskad användning av växtskyddsmedel, vilket i sin tur leder till ökad biologisk mångfald.

Vad gäller den ekologiska produktionens påverkan på minskningen av växt-näringsförluster bedöms ekologisk produktion ha en viss positiv effekt men skillnaderna per hektar är små mellan konventionell och ekologisk odling.

Markanvändningen för ekologisk produktion kan antas ha negativ klimat-påverkan per kilo gröda jämfört med konventionell odling på grund av lägre avkastning och högre bränsleförbrukning. Däremot blir utsläppen av växthus-gaser mindre i ekologisk odling när det tas hänsyn till minskad användning av mineralgödsel.

Bevarande av biologisk mångfald och en minskad användning av växtskydds-medel är viktiga miljö- och hälsohänsyn för lantbrukare som väljer att bedriva ekologisk produktion. Miljöfrågor anses vara viktiga och ha stor betydelse även för lantbrukare som driver konventionell odling.

8 Rekommendationer

Utifrån sammanställningarna av litteratur och statistik i den här rapporten lyfter vi här fram ett antal rekommendationer. Rekommendationerna berör den ekologiska produktionens koppling dels till landsbygdsutveckling, dels till miljö och klimat.

8.1 Undersök konkurrenskraftens betydelse för ekologisk produktion närmare

Enkätens utformning gör det något svårt att i detalj reda ut de olika delarna av företagets konkurrenskraft. Man kan hävda att ökad konkurrenskraft är en betydande faktor för att ställa om till ekologisk produktion. Däremot går det inte direkt att svara på hur det sker. Det är en relativt låg andel som exempelvis lyfter fram möjligheten att diversifiera och träda in på nya marknader. Det betyder inte att det är oviktigt men för att kunna dra mer precisa slutsatser behöver detta fortsätta att studeras.

8.2 Studera mönster för samverkan ytterligare

Analysen visar att ekologiska lantbrukare har något större benägenhet att sälja sina produkter på den lokala marknaden eller i samverkan med ett lokalt förädlingsföretag. Utifrån tidigare litteratur kan man anta att detta har en positiv effekt på den lokala ekonomin i och med en ökad diversifiering och ökad samverkan. Dessa mönster för samverkan kan vi dock inte i detalj studera i denna rapport och kan med fördel studeras vidare.

8.3 Sätt tydliga mål för hur ersättningar ska påverka landsbygdsutveckling

Utifrån analysen går det att dra slutsatsen att det är viktigt att ha tydliga mål för ersättningar som (indirekt eller direkt) önskas påverka landsbygdsutveckling. Eftersom tillgängligheter till större marknader tycks vara en viktig faktor kan det finnas målavvägningar mellan å ena sidan landsbygdsutveckling på platser som har svårt att själva generera tillväxt och, å andra sidan, företag med störst potential att öka sin konkurrenskraft.

8.4 Satsa mer på slättbygden för att öka biologisk mångfald

Den största direkta fördelen för biologisk mångfald skulle man antagligen få med en ännu tydligare riktad satsning mot slättbygden än vad som finns i dagens landsbygdsprogram. Men ändå är det viktigt att ta hänsyn till värdena som finns i skogsbygder eller mellanbygder. Om intresset för att ställa om till ekologisk produktion är begränsat i slättbygd, kan en satsning på andra åtgärder som ökar variationen i landskapet inom det konventionella jordbruket vara ett alternativ.

8.5 Studera spridning av ekologiskt jordbruk och miljövänligare drivmedel

I kommande utvärderingar kan det vara intressant att studera om konventionella jordbrukare i större utsträckning tenderar att ställa om till ekologisk produktion om de ligger nära existerande ekologiska jordbruk, det vill säga om ekologisk odling är en företeelse som sprider sig till omkringliggande jordbruk.

Naturliga förutsättningar i form av jordart, förhållandet mellan åker/bete och de investeringar som redan finns i form av bland annat byggnader spelar en mycket stor roll för en övergång till ekologisk produktion. Sådana samband skulle kunna undersökas mer noggrant, till exempel genom regressionsanalys med fokus på att identifiera vilka faktorer som driver den ekologiska odlingens utbredning geografiskt.

Djupare analyser behövs även för att undersöka hur användning av miljövänligare drivmedel kan medföra färre negativa klimateffekter från jordbruket. Det skulle göra att både konventionella och ekologiska jordbruk inverkar positivt på klimatet. Men den positiva effekten skulle vara större för det ekologiska jordbruket med dagens brukningsmetoder.

Referenser

- Andresen, C.N. & Hult, E.A. (2004). *Varför lägga om till ekologiskt lantbruk?*. Centrum för uthålligt lantbruk.
- Backman, M., Bjerke, L., Johansson, S., Wallin, T. & Wixe, S. (2014). *Mångfald och utveckling av långsiktig uthålliga innovationsmiljöer*. Centre for entrepreneurship and spatial economics.
- Barbieri, C. & Mahoney, E. (2009). Why is diversification an attractive farm adjustment strategy? Insights from Texas farmers and ranchers. *Journal of Rural Studies* 25: 58–66.
- Bengtsson, J., Ahnström, J. & Weibull, A. C. (2005). The effects of organic agriculture on biodiversity and abundance: a meta-analysis. *Journal of applied ecology*, 42, 261–269.
- Darnhofer, I. (2005) Organic farming and rural development: some evidence from Austria. *Sociologia Ruralis*, 45 (4): 308–323.
- Fujita, M. & Thisse, J. (2002). *Economics of Agglomeration*, Cambridge University Press, Cambridge.
- FN (2018). Agenda 2030. Tillgänglig: <https://fn.se/vi-gor/utveckling-och-fattigdomsbekampning/agenda-2030/>
- Hansson, H., Fergusson, R. & Olofsson, C. (2013). Understanding the diversification and specialization of farm business. *Journal of Rural Studies*, 32, 240–250.
- Hole, D. G., Perkins, A. J., Wilson, J. D., Alexander, I. H., Grice, P. V. & Evans, A. D. (2005). Does organic farming benefit biodiversity? *Biological Conservation*, 122, 113–130.
- Jordbruksverket (2004). *Mål för ekologisk produktion 2010*. Rapport 2004:19.
- Jordbruksverket (2010). *Hur styr miljöersättningen för ekologisk produktion? – effekter på marknad och miljö*. Rapport 2010:1.
- Jordbruksverket (2012). *Ett klimatvänligt jordbruk 2050*.
- Jordbruksverket. (2013). *Hållbar köttkonsumtion – Vad är det? Hur når vi dit?* Rapport 2012:35
- Jordbruksverket (2012). *Behov av nya mål och åtgärder för ekologisk produktion i landsbygdsprogrammet*. Rapport 2012:37.
- Jordbruksverket, (2016). *Jordbrukets betydelse för en levande landsbygd – En litteraturöversikt*. Rapport 2016:6.
- Jordbruksverket (2017). *Exploatering av jordbruksmark 2011–2015*. Jordbruksverkets rapportserie 2017:5.
- Jordbruksverket (2018). *Åtgärdsplan för att öka produktion, konsumtion och export av ekologiska livsmedel*. Rapport 2018:16.
- Lakner, S. & Breustedt, G., (2017). Efficiency Analysis of Organic Farming Systems A Review of Concepts, Topics, Results and Conclusions. *German Journal of Agricultural Economics*, 66, 2, 85–108.
- Landquist, B., Nordborg, M. & Hornborg, S. (2016). *Litteraturstudie av miljöpåverkan från konventionellt och ekologiskt producerade livsmedel. Fokus på studier utförda med livscykelanalysmetodik*. Livsmedelsverkets rapportserie nr 2, 2016. Tillgänglig: <https://www.livsmedelsverket.se/globalassets/rapporter/2016/miljopaverkan-fran-konventionellt-och-ekologiskt-producerade-livsmedel-nr-2-2016.pdf>
- Larm, E., & Ohlsson, C. (2012). *Drivkrafter bakom diversifiering i lantbruksföretag*. Självständigt arbete i företagsekonomi, Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap (NL).

- Lobley, M., Butler, A. & Reed, M. (2008). The contribution of organic farming to rural development: An exploration of the socioeconomic linkages of organic and nonorganic farms in England. *Land Use Policy*, vol. 26(3), 723–735.
- Lori M., Symnaczik S., Mäder P., De Deyn, G. & Gattinger, A. (2017). Organic farming enhances soil microbial abundance and activity—A meta-analysis and meta-regression. *Plos one*, 12(7): e0180442.
- Marsden, T., Banks, J. & Bristow, G. (2002). The social management of rural nature: understanding agrarianbased rural development. *Environment and Planning A*, 34: 809–825.
- Morris, C., Hopkins A. & Winter, M. (2001). *Comparison of the Social, Economic and Environmental Effects of Organic, ICM and Conventional Farming*. Countryside Agency, Cheltenham.
- Nilsson, P. & Karlsson, E. (2018). *Ekoersättningar: rumslig fördelning & klusteranalys*. Underlagsrapport (opublicerad). Jönköping: Jönköping International Business School.
- OECD (2018). *Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*. Fjärde utgåvan.
- Pugliese, P. (2001). Organic farming and sustainable rural development. A multifaceted and promising convergence. *Sociologia Ruralis*, 41 (1):112–131.
- Rahmann, G. (2011). Biodiversity and Organic farming: What do we know? *Landbauforschung*, 61, 189–208.
- Refsgaard, K., Bergsdal, H., Berglann, H. & Pettersen, J. (2012). Greenhouse gas emissions from life cycle assessment of Norwegian food production systems. *Acta Agriculturae Scandinavica Section a-Animal Science*, 62, 336–346.
- Reganold, J. P & Wachter, J. M. (2016). Organic agriculture in the twenty-first century. *Nature Plants* 2, 15221.
- Rosenqvist, H. (2003). *Ekologiskt jordbruk – lönsamt för jordbrukaren?* SLI-skrift 2003:5.
- Seufert, V. & Ramankutty, N. (2017). Many shades of gray—The context-dependent performance of organic agriculture. *Science Advances*, 3(3).
- SKL (2018) *Besöksnäring i städer och på landsbygd- dess betydelse för utvecklingen i kommunerna*.
- Smith, H. G., Dänhardt, J., Blombäck, K., Caplat, P., Collentine, D., Grenerstam, E., Hanson, H., Höjgård, S., Jansson, T., Johnsson, H., Jönsson, A. M., Lantz, M., Lindström, Å., Nilsson, L. Nordin, M., Olsson, O., Stewart, R., Stjernman, M. & Öckinger, E. (2016). *Slututvärdering av det svenska landsbygdsprogrammet 2007–2013 – Delrapport II: Utvärdering av åtgärder för bättre miljö*. Rapport UTV16:3. Jönköping: Jordbruksverket.
- SOU (2017). *För Sveriges landsbygder – en sammanhållen politik för arbete, hållbar tillväxt och välfärd*, 2017:01.
- Sutton M. A., Oenema O., Erismann J. W., Leip, Hans van Grinsven A. & Winiwarter, W. (2011). Too much of a good thing, *Nature volume* 472, 159–161.
- Sveriges officiella statistik (2017). *Jordbruksmarkens användning 2017*. Statistiska meddelanden JO 10 SM 1703.
- Tillväxtverket (2016). *Fakta om svensk turism*. Rapport 0225.
- Tillväxtanalys (2014). *Bättre statistik för en bättre regional- och landsbygdsolitik*. Rapport 2014:4.
- Tuck S. L., Winqvist C, Mota F., Ahnström J., Tumbull L. A. & Bengtsson J. (2014). Land-use intensity and the effects of organic farming on biodiversity: a hierarchical meta-analysis. *Journal of Applied Ecology*, 51, 746–755.
- van der Werf, H. M. G, Knudsen, M. T. & Cederberg C. (2020). Towards better representation of organic agriculture in life cycle assessment. *Nature Sustainability*, vol. 3, s. 419–425.

Bilaga 1: Enkätfrågor

Fråga	Svarsalternativ	Vilka har fått frågan?
1. Vilken är gårdens huvudsakliga produktionsinriktning?	Mjölk	Samtliga
	Nötkött	
	Gris	
	Får	
	Kyckling	
	Ägg	
	Spannmål	
	Slåttervall/betesvall	
	Baljväxter	
	Grönfoder	
	Potatis	
	Oljeväxter	
	Frukt- och Grönsaker	
Annat, vad: (fritextsvar)		
2. Vilken övrig produktion sker på gården?	Mjölk	Samtliga
	Nötkött	
	Gris	
	Får	
	Kyckling	
	Ägg	
	Spannmål	
	Slåttervall/betesvall	
	Baljväxter	
	Grönfoder	
	Potatis	
	Oljeväxter	
	Frukt- och Grönsaker	
Annat, vad: (fritextsvar)		
Ingen annan produktion		
3. Bedrivs ekologisk produktion på gården?	Ja	Samtliga
	Nej	
	Vet ej	

Fråga	Svarsalternativ	Vilka har fått frågan?
3a. Varför bedrivs ekologisk produktion på gården?	<p>Miljöskäl (Ekologisk produktion är bättre för miljön)</p> <p>Ekologisk produktion är bättre för djuren</p> <p>Kvalitetsskäl (Ekologisk produktion ger produkter av högre kvalitet)</p> <p>Gårdens utformning (lämpar sig för ekologisk produktion)</p> <p>Marknadsskäl (Marknaden för ekologiska produkter är stark)</p> <p>Ekologisk produktion ger större möjligheter att utveckla andra verksamheter på gården.</p> <p>Inspirerad av andra lantbrukare</p> <p>LRF är positivt inställd till ekologisk produktion</p> <p>Ekonomiska skäl (Ekonomi på gården blir bättre)</p> <p>Annat svar: (fritextsvar)</p> <p>Vet inte</p>	De som svarat "Ja" på fråga 3
3b. Varför bedrivs inte ekologisk produktion på gården?	<p>Bristande kunskaper (Mina kunskaper om ekologisk produktion är inte tillräckliga)</p> <p>Brist på areal</p> <p>Byggnader som försvårar omställning till ekologisk produktion (t ex spaltgolv)</p> <p>Lagar och regler (Reglerna för ekologisk produktion är krångliga eller svåra att uppfylla)</p> <p>Nuvarande produktion är lika bra eller bättre än ekologisk produktion (för djuren eller för miljön)</p> <p>Marknaden för ekologiska produkter är osäker</p> <p>Bristande intresse från omgivningen (t ex andra lantbrukare och LRF)</p> <p>Ekonomiska skäl (Ekonomi på gården skulle bli sämre)</p> <p>Lantbruket är under avveckling</p> <p>Annat svar: (fritextsvar)</p> <p>Vet inte</p>	De som svarat "Nej" på fråga 3
4a. Hur stor betydelse har ersättningsnivån för ditt beslut att bedriva ekologisk produktion?	<p>Mycket liten betydelse</p> <p>Liten betydelse</p> <p>Varken liten eller stor betydelse</p> <p>Stor betydelse</p> <p>Mycket stor betydelse</p> <p>Vet inte</p>	De som svarat "Ja" på fråga 3

Fråga	Svarsalternativ	Vilka har fått frågan?
4b. Hur stor betydelse har ersättningsnivån för ditt beslut att inte bedriva ekologisk produktion?	Mycket liten betydelse	De som svarat "Nej" på fråga 3
	Liten betydelse	
	Varken liten eller stor betydelse	
	Stor betydelse	
	Mycket stor betydelse	
	Vet inte	
5. Vilka av följande två miljöfrågor tycker du är viktigast att ta hänsyn till i din verksamhet?	Bevara biologisk mångfald	Samtliga
	Minska övergödning	
	Minska växtskyddsmedelanvändning	
	Minska problem med resistens (mot antibiotika och växtskyddsmedel)	
	Förbättra vattenkvalitet	
	Annat svar: (fritextsvar)	
	Vet inte	
6. Hur stor andel av gårdens produktion är certifierad ekologisk produktion?	0%	De som svarat "Ja" på fråga 3
	1-25%	
	26-50%	
	51-75%	
	76-99%	
	100%	
	Vet inte	
7. Om hela eller delar av din ekologiska produktion inte är certifierad, vad är anledningen till att din ekologiska produktion inte är certifierad?	Jag visste inte att man måste ansöka om certifiering	De som svarat <100% på fråga 6
	Tidsbrist	
	Det var för komplicerat	
	Ersättningen är inte tillräckligt hög	
	Osäker på reglerna	
	Annat svar: (fritextsvar)	
	Vet inte	
8. Hur stor andel av gårdens produktion säljs direkt till slutkonsument?	0%	Samtliga
	1-25%	
	26-50%	
	51-75%	
	76-99%	
	100%	
	Vet inte	
9. Vem förädlar huvuddelen av den råvara som produceras på gården?	Egen förädling	Samtliga
	Lokalt förädlingsföretag	
	Nationellt förädlingsföretag	
	Vet inte	
10. Har gården några andra verksamheter vid sidan om jordbruksproduktion?	Ja	Samtliga
	Nej	
	Vet inte	

Fråga	Svarsalternativ	Vilka har fått frågan?
10a. Vilka andra verksamheter vid sidan om jordbruksproduktion har gården?	Besöksnäring Livsmedelsförädling Träförädling Hantverk Jordbruksentreprenad Annan entreprenad Energiproduktion Vattenbruk Övrigt, vad: (fritextsvar)	De som svarat "Ja" på fråga 10
11. Har företaget de senaste två åren gjort någon förändring i verksamheten som innebär... [något av svarsalternativen]	Produktion av ny vara? Att en ny tjänst erbjuds? En ny produktionsprocess eller metod för att producera varor eller tjänster? Nej, företaget har inte gjort några förändringar i verksamheten de senaste två åren Vet inte	Samtliga
11a. Är denna nya vara...	... enbart ny för företaget ... ny för branschen i Sverige ... ny för hela marknaden Vet ej	De som svarat "Produktion av ny vara" på fråga 11
11b. Är denna nya tjänst som erbjuds...	... enbart ny för företaget ... ny för branschen i Sverige ... ny för hela marknaden Vet ej	De som svarat "Att en ny tjänst erbjuds" på fråga 11
11c. Är denna nya process eller metod...	... enbart ny för företaget ... ny för branschen i Sverige ... ny för hela marknaden Vet ej	De som svarat "En ny produktionsprocess eller metod för att producera varor eller tjänster" på fråga 11

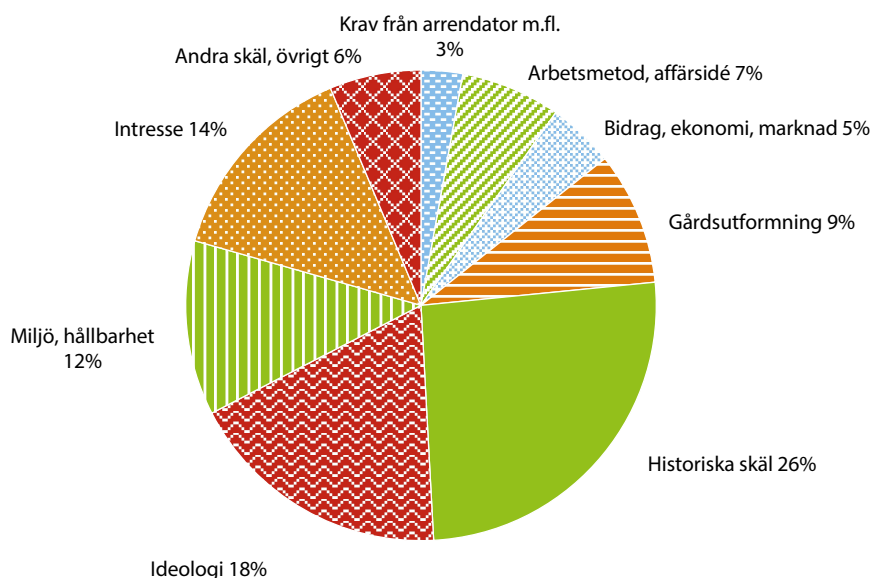
Bilaga 2: Fördjupad beskrivning av svar i enkäten

I denna bilaga redovisar vi fördjupat vissa av svaren i enkäten, särskilt svar där de som svarat har kunnat lämna fler svar (flervalfrågor). I bilagan finns även mer information om fritextsvaren för vissa av frågorna.

Tabell 1. Förteckning av samtliga unika svar och svars kombinationer på frågan ”Varför bedrivs ekologisk produktion på gården?”

	Miljöskäl (Ekologisk produktion är bättre för miljön)	Ekologisk produktion är bättre för djuren	Kvalitetsskäl (Ekologisk produktion ger produkter av högre kvalitet)	Gårdens utformning (lämpar sig för ekologisk produktion)	Marknadsskäl (Marknaden för ekologiska produkter är stark)	Ekologisk produktion ger större möjligheter att utveckla andra verksamheter på gården.	Inspirerad av andra lantbrukare	LRF är positivt inställd till ekologisk produktion	Ekonomiska skäl (Ekonomi på gården blir bättre)	Annat svar
Miljöskäl (Ekologisk produktion är bättre för miljön)	55	34	19	23	15	4	2	2	90	49
Ekologisk produktion är bättre för djuren	34	4	7	5	3	0	2	2	23	9
Kvalitetsskäl (Ekologisk produktion ger produkter av högre kvalitet)	19	7	6	1	1	2	0	0	8	3
Gårdens utformning (lämpar sig för ekologisk produktion)	23	5	1	16	4	0	3	2	15	11
Marknadsskäl (Marknaden för ekologiska produkter är stark)	15	3	1	4	11	0	1	0	25	10
Ekologisk produktion ger större möjligheter att utveckla andra verksamheter på gården.	4	0	2	0	0	1	2	1	7	2
Inspirerad av andra lantbrukare	2	2	0	3	1	2	2	1	0	1
LRF är positivt inställd till ekologisk produktion	2	2	0	2	0	1	1	0	0	0
Ekonomiska skäl (Ekonomi på gården blir bättre)	90	23	8	15	25	7	0	0	87	57
Annat svar	49	9	3	11	10	2	1	0	57	77

Tabell 1 visar antalet olika svars kombinationer som uppgetts i flervalfrågan om skäl till varför ekologisk produktion bedrivs på gården. De markerade rutorna visar hur många som bara uppgett ett svar på frågan. Exempelvis har 34 personer uppgett svaret ”Ekologisk produktion är bättre för djuren” och ”Miljöskäl (Ekologisk produktion är bättre för miljön)”. Notera att dessa 34 dessutom kan ha uppgett ytterligare svarsalternativ. Totalt uppgav 63 svarande fler än två svarsalternativ.

Figur 1. Kategorisering av de fritextsvar som lämnats under svarsalternativet "Annat svar" på enkätfrågan "Varför bedrivs ekologisk produktion på gården?" (175 fritextsvar).

[Figur 1](#) visar att en stor andel av de som svarat "Annat svar" på frågan om varför ekologisk produktion bedrivs på gården uppgav historiska skäl (t.ex. att ekologisk produktion bedrivits sedan länge). Många har också uttryckligen uppgett intresse eller ideologi som skäl eller olika miljö- och hållbarhetsrelaterade skäl.

Tabell 2. Förteckning av samtliga unika svar och svars kombinationer på frågan om företaget de senaste två åren gjort någon förändring i verksamheten.

Har företaget de senaste två åren gjort någon förändring i verksamheten?	Andel lantbrukare med ekologisk produktion som har svarat på frågan (%)	Andel lantbrukare med konventionell produktion som har svarat på frågan (%)
Ja, produktion av ny vara	10,5	6,8
Ja, en ny tjänst erbjuds	2,8	4,1
Ja, en ny produktionsprocess eller metod för att producera varor eller tjänster	9,2	12,4
Ja, en ny tjänst erbjuds och en ny produktionsprocess eller metod för att producera nya varor och tjänster har införts	0,0	0,2
Ja, produktion av en ny vara och en ny produktionsprocess eller metod för att producera nya varor och tjänster har införts	0,8	0,4
Ja, produktion av en ny vara och en ny tjänst erbjuds	1,3	0,9

Har företaget de senaste två åren gjort någon förändring i verksamheten?	Andel lantbrukare med ekologisk produktion som har svarat på frågan (%)	Andel lantbrukare med konventionell produktion som har svarat på frågan (%)
Ja, produktion av en ny vara, en ny tjänst erbjuds och en ny produktionsprocess eller metod för att producera nya varor och tjänster har införts	1,5	0,4
Nej	72,3	73,9
Vet inte	1,5	0,9

[Tabell 2](#) visar samtliga svars kombinationer på frågan om företaget de senaste två åren gjort någon förändring i verksamheten.

Tabell 3. Kategorisering av "Övrigt"-svaren på enkätfrågan om sidoverksamheter.

Typ av sidoverksamhet	Andel (%) av de 308 stycken som svarat "övrigt" på frågan
Skog/ved	49,0
Bostadsuthyrning/fastighetsförvaltning	8,8
Annat	6,9
Entreprenad/bygg/snickeri	5,6
Maskinservice/maskinstation	4,2
Hästar	3,9
Snöröjning	3,9
Förvärvsarbetar	3,6
Bageri/bröd/restaurang/dricka/gårdsbutik	2,6
Uthyrning	2,3
Transport	2,0
Bemannning	1,6
Biobränslen/energi	1,6
Diverse	1,6
Bed & breakfast/besöksnäring	1,3
z÷	1,0

[Tabell 3](#) visar vad som ingår i svaret "Övrigt" i frågan om sidoverksamheter. Nästan hälften av de som uppgett "Övrigt" har i sitt fritextsvar förtydligt att det handlar om skog eller ved.

Publicerade utvärderingsrapporter

- UTV21:7 *Definitioner av betesmark i landsbygdsprogrammet*
- UTV21:6 *Genomförande av innovationsstöd i landsbygdsprogrammet 2014–2020*
- UTV21:5 *Klimatanpassning i EU-programmen 2014–2020*
- UTV21:4 *Näringsavskiljning i anlagda våtmarker i Kalmar län*
- UTV21:2 *Modell för utvärdering av leadereffekter. Delrapport 3*
- UTV21:1 *Möjliga klimatåtgärder och styrmedel i ett framtida landsbygdsprogram*
- UTV20:6 *Landsbygdsprogrammets stöd och åtgärder för bättre vattenkvalitet 2014–2020*
- UTV20:5 *Ersättning för ekologisk produktion och företagens ekonomi*
- UTV20:4 *Utveckling och test av index för biologisk mångfald i ängs- och betesmarker*
- UTV20:3 *Förväntade effekter av investeringsstöd inom landsbygdsprogrammet*
- UTV20:2 *Effekter av stöd till selektiva och rovdjurs säkra redskap*
- UTV20:1 *Hållbara leadereffekter i teori och praktik. Delrapport 2*
- UTV19:15 *Är skyddszonerna placerade på rätt plats för att hindra erosion? Jämförelse mellan landsbygdsprogrammen 2007–2013 och 2014–2020*
- UTV19:14 *Hur påverkar nivå på miljöersättningar viljan att söka?*
- Utvärdering av ersättningsnivåns betydelse för sökande i landsbygdsprogrammet
- UTV19:13 *Landsbygdsprogrammet 2014–2018. Resultat och förväntade effekter*
- UTV19:12a *EIP-Agri – lärdomar från första åren. Halvtidsrapport från den löpande lärande utvärderingen av EIP-Agri med fokus på dess införande och uppstart*
- UTV19:12b *Bilagor till EIP-Agri – lärdomar från första åren*
- UTV19:11 *Interventionslogiken och effekttänkandet i Leader. Delrapport 1*
- UTV19:10 *Utvärdering av investeringsstöd för energi och klimat. Landsbygdsprogrammets stöd för en koldioxidsnål och klimattålig ekonomi*
- UTV19:9 *Upplevda effekter av investeringsstöd*
- UTV19:8 *Utvärdering av djurvälståndersättningar*
- UTV19:7 *Utvärdering av stöd till utbyggnad av bredband. Slutrapport*
- UTV19:6 *Lagom höga stöd? En litteraturstudie om stödeffekter och en kartläggning av stödnivåer i landsbygdsprogrammet 2014–2020*
- UTV19:5 *Tillämpningen av urvalskriterier i landsbygdsprogrammet 2014–2020*
- UTV19:4 *Programmen och pengarna – Resultat av stöd till turism inom landsbygdsprogrammet samt inom lokalt ledd utveckling 2018*
- UTV19:3 *Innovationer i jordbruket och på Sveriges landsbygder. En sammanställning av Jordbruksverkets innovationsundersökning 2017*
- UTV19:2 *Investeringsstöd till vattenbruk och beredning och saluföring: Leder stöden till mer investeringar?*
- UTV19:1 *Programmen och pengarna – Resultat från landsbygdsprogrammet om energi-effektivisering, förnybar energi och minskade utsläpp av växthusgaser och ammoniak 2018*

UTV18:4 *Hur kan vi utvärdera investeringsstödens effekter på jordbrukets och fiskets påverkan på näringsbalansen i vatten?*

UTV18:3 *Programmen och pengarna – Resultat från landsbygdsprogrammet, havs- och fiskeri-programmet samt regional- och socialfondsprogrammet 2018*

UTV18:2 *Hållbar utveckling av fiskeområden – hur gick det?*

UTV18:1 *Utvärdering av stöd till utbyggnad av bredband*

UTV17:6 *Löpande lärande utvärdering av Landsbygdsnätverket*

UTV17:5 *What measures should be taken to improve conditions for Swedish Farmland Birds, as reflected in the Farmland Bird Index?*

UTV17:4 *Kvalitetsförändringar i ängs- och betesmarker med och utan miljöersättning*

UTV17:3 *Socioekonomiska effekter av fartygsskrotningar inom svenskt fiske*

Ex-post evaluation of the European Fisheries Fund (2007–2013) Slututvärdering av fiskeri-programmet 2007–2013 (Publicerad av EU-kommissionen)

UTV17:2 *Utvärdering av ESI-fondernas genomförande-organisationer i Sverige*

UTV17:1 *Kunskapsöversikt: Om förutsättningarna för utvärdering av resultat och effekter av bredbandsstöd i Sverige*

UTV16:6 *Bra vallersättning och kompensationsstöd. Hur kan olika utformningar påverka jordbruket, miljön och samhällsekonomin?*

UTV16:5 *Slututvärdering av det svenska landsbygdsprogrammet 2007–2013. Delrapport IV: Synteser för en hållbar landsbygdsutveckling. Utvärdering av programmets samlade effekter*

UTV16:4 *Slututvärdering av det svenska landsbygdsprogrammet 2007–2013. Delrapport III: Utvärdering av åtgärder för landsbygdsutveckling. Axel 3: Förbättra livskvalitet på landsbygden. Axel 4: Leader – Genomföra lokala utvecklingsstrategier*

UTV16:3 *Slututvärdering av det svenska landsbygdsprogrammet 2007–2013. Delrapport II: Utvärdering av åtgärder för bättre miljö*

UTV16:2 *Slututvärdering av det svenska landsbygdsprogrammet 2007–2013. Delrapport I: Utvärdering av åtgärder för ökad konkurrenskraft*

UTV16:1 *Biologisk mångfald i våtmarker som har anlagts med stöd från landsbygdsprogrammet*

UTV15:2 *Kompetens för utveckling? Utvärdering av kompetensutveckling i landsbygdsprogrammet 2007–2013*

UTV15:1 *Vad behöver förenklas? Utvärdering av landsbygdsprogrammet samt havs- och fiskeri-programmet*

Europeiska jordbruksfonden
för landsbygdsutveckling, Europa
investerar i landsbygdsområden

Jordbruksverket
551 82 Jönköping
Tfn 036-15 50 00 (vx)
E-post: jordbruksverket@jordbruksverket.se
www.jordbruksverket.se/utvärdering

UTV21:3